

## **ДӨРӨВ. ХОХИРЛЫН САНГИЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ТӨСЛИЙГ БОЛОВСРУУЛАХ ХЭРЭГЦЭЭ, ШААРДЛАГЫГ УРЬДЧИЛАН ТАНДАН СУДЛАХ СУДАЛГАА**

Судалгааг удирдсан:	Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн захирал, Хууль зүйн ухааны доктор Х.Эрдэм-Ундрах
Судалгааг хянасан:	Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга Хууль зүйн ухааны доктор С.Сүхбаатар
Судалгааг гүйцэтгэсэн:	Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн Эрдэм шинжилгээний ажилтан З.Мөнгөлжин



## УДИРТГАЛ

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Оршил хэсэгт "... хүний эрх, эрх чөлөө, шударга ёс, үндэснийхээ эв нэгдлийг эрхэмлэн дээдэлж..., эх орондоо хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм цогцлуулан хөгжүүлэхийг эрхэм зорилго болгоно..." хэмээн онцолж, даяар олноо зарлан тунхагласан. Түүнчлэн тус хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт "Төр нь хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна.." хэмээн зааснаар төрийн хариуцлагын механизмыг Үндсэн хуульдаа бэхжүүлэн тогтоожээ. Үндсэн хуульд ийнхүү хуульчилснаар төрөөс иргэдийн өмнө хүлээж буй үүргийн биелэлтэд үнэлэлт, дүгнэлт өгөх эрх зүйн үндэслэл бүрдсэн. Иймд төрийн зүгээс иргэдийнхээ зөрчигдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх нэг хэлбэр болох гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг шийдвэрлэх, арилгах буюу нөхөн төлүүлэх асуудал эрх зүйн болоод нийгмийн өнөөгийн тулгамдсан асуудал болж байгааг энэхүү судалгааны үндэслэл болгов.

Гадаадын улс болгон өөрсдийн нийгэм, эдийн засгийн онцлог, онол, үзэл баримтлалд тулгуурлан хохирлыг төрөөс барагдуулах тухай тусгай хууль тогтоомжтой байдаг. Харин Монгол Улсад төрөөс хохирол нөхөн төлөх арга хэлбэр, зохицуулалтыг нарийвчлан тусгасан нэгдсэн хууль тогтоомж байхгүй тул эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох үүднээс хохирлын сангийн тухай хууль тогтоомжийг боловсруулах хэрэгцээ, шаардлага байна. Хохирлын сангийн хуулийн төслийн зорилго нь тодорхой хүрээнд хохирогчдын эрх ашгийг хамгаалах үүднээс хохирлын сангийн шалгуур үзүүлэлт, үйл ажиллагаа, удирдлагыг боловсронгуй болгож, ил тод байдал, хяналтыг сайжруулахад чиглэгдэнэ. Иймд Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 13 дугаар зүйлд "Хууль санаачлагч хууль тогтоомжийн хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандан судлана" гэж заасныг удирдлага болгож

Монгол Улсын Засгийн газрын 2016 оны 59 дүгээр тогтоолоор баталсан аргачлалын дагуу Хохирлын сангийн тухай хуулийн төсөл боловсруулах хэрэгцээ, шаардлагыг тандан судаллаа.

### Судалгааны зорилго

Хохирлын сангийн тухай хуулийн хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандан судлах ажлын зорилго нь хохирогчдын эрх ашгийг хамгаалах, хохирсон эрхийг нь сэргээх, хохиролд нөхөн төлбөр олгох эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох хэрэгцээ, шаардлагыг тодорхойлоход оршино. Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг барагдуулахад төрийн санд тулгамдаж буй асуудлыг тодорхойлж, Хохирлын сангийн тухай хуулийн төслийг боловсруулах шаардлага бий эсэхийг тодруулахыг зорилоо. Түүнчлэн эерэг болон сөрөг талыг харьцуулан судалсны үндсэн дээр үр нөлөөг урьдчилан тооцож, уг асуудлыг шийдвэрлэх үр дүнтэй хувилбарыг санал болгоход судалгааны зорилго мөн чиглэнэ.

### Судалгааны арга зүй

Засгийн газрын 2016 оны 59 дүгээр тогтоолын нэгдүгээр хавсралтаар баталсан "Хууль тогтоомжийн хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандан судлах аргачлал"-ыг баримталж, дараах үе шатын энэхүү судалгааг гүйцэтгэв. Үүнд:

1. Асуудалд дүн шинжилгээ хийх;
2. Асуудлыг шийдвэрлэх зорилгыг томъёолох;

3. Тухайн асуудлыг зохицуулах хувилбаруудыг тогтоож, тэдгээрийн эерэг болон сөрөг талыг харьцуулан судлах;
4. Зохицуулалтын хувилбаруудын үр нөлөөг тандан судлах;
5. Зохицуулалтын хувилбаруудыг харьцуулж дүгнэлт хийх;
6. Тухайн зохицуулалтын талаарх олон улсын болон бусад улсын эрх зүйн зохицуулалтын харьцуулсан судалгаа хийх;
7. Зөвлөмж боловсруулах.

Дээрх дарааллын дагуу, нэгдүгээрт “хохирлын сан”- тай холбоотой ойлголт, холбогдох харилцааг судалж, үүсэж буй асуудлыг тодорхойлохыг зорьсон. Үүний тулд Монгол Улсын болон бусад орны хууль тогтоомж, олон улсын байгууллагаас гаргасан баримт бичиг, олон улсын гэрээ, холбогдох ном сурах бичиг, өмнө нь хийгдсэн судалгаа, судалгааны тайлан, илтгэл, эрдэм шинжилгээний өгүүллийг уншиж судлан, харьцуулалт хийх болон бусад статистик мэдээллийг ашигласан бөгөөд асуудлын мөн чанар, түүний цар хүрээг тогтоож, тухайн асуудлаар эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж буй нийгмийн бүлэг болон тухайн асуудлыг үүсгэж буй шалтгаан нөхцлийг тус тус тодорхойлов.

Үүний дараа асуудлыг шийдвэрлэх ерөнхий зорилгоо томъёолж, тухайн зорилгод хүрэх хувилбарыг тогтоосон. Судалгааны тухайн үе шатанд, асуудлыг шийдвэрлэх хувилбаруудыг зорилгод хүрэх байдлаар нь харьцуулан дүгнэж, хамгийн оновчтой хувилбарыг сонгон авч үр нөлөөг судлав. Эцэст нь сонгон авсан хувилбарт үндэслэн дүгнэлт хийж, зөвлөмж боловсрууллаа.

### **НЭГ. АСУУДАЛД ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ ХИЙСЭН БАЙДАЛ**

Монгол Улс Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага /цаашид “НҮБ”/-д гишүүнээр элссэнээс хойш НҮБ, түүний төрөлжсөн байгууллагуудаас баталсан хүний эрхийн талаарх олон улсын 30 гаруй гэрээнд нэгдэн орж, гэрээгээр хүлээсэн үүргээ сахин биелүүлж ирсэн. Үүний дотор хохирогчийн эрх ашгийг хамгаалахтай холбоотой хэд хэдэн олон улсын хэм хэмжээ бий бөгөөд тэдгээр нь хохирлыг төрөөс нөхөн төлүүлэхтэй холбоотой үндэстний эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох, хэрэгжилтийг сайжруулахад нэн тэргүүний ач холбогдолтой юм.

ИБУТЭТОУП-д төр иргэнийхээ эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг нь сэргээх үүргийг хариуцах талаар заасан<sup>1</sup>. НҮБ-аас 2005 онд баталсан «Олон улсын хүний эрхийн эрх зүйн их хэмжээний зөрчил, хүмүүнлэгийн эрх зүйн ноцтой зөрчлийн улмаас хохирсон этгээдийн хохирлоо нөхөн төлүүлэх эрхийн талаарх үндсэн зарчмууд»-д зааснаар буруутай этгээд нь хохирогч, түүний гэр бүл, асрамжинд байсан хүмүүст учруулсан хохирлыг шударгаар арилгах, хохирлоо нөхөн төлүүлэх эрхийг баталгаажуулах, төрөөс хохирогчийн бие махбод, сэтгэл санаа, зан суртахуунд учирсан хохирол, ажил хөдөлмөр, сургууль боловсрол, нийгмийн хамгааллын үйлчилгээ зэрэг алдагдсан нөхцөл, бодит болон бий болох орлого, хууль зүй, сэтгэл зүй, эмнэлэг, нийгмийн үйлчилгээний зардлыг бүрэн, шуурхай барагдуулах нөхцөл бололцоогоор хангах, зөрчигдсэн эрхийг сэргээн эдлүүлэхийг оролцогч улсуудад зөвлөхийн зэрэгцээ хэрэгжүүлж ажиллахыг шаарддаг<sup>2</sup>.

---

1 Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт, 1966, <https://legalinfo.mn/mn/detail/12579>

2 Олон улсын хүний эрхийн эрх зүйн их хэмжээний зөрчил, хүмүүнлэгийн эрх зүйн ноцтой зөрчлийн улмаас хохирсон этгээдийн хохирлоо нөхөн төлүүлэх эрхийн талаарх үндсэн зарчмууд, 2005.

Мөн НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн 1985 оны 40/34 дүгээр тогтоолоор «Эрх мэдлээ урвуулан ашигласан болон гэмт хэргийн хохирогчдын талаарх үндсэн зарчмын тухай тунхаглал» батлагдсанаар дэлхийн улс орнууд өөр өөрсдийн онцлогт тохирсон хохирогчийн эрх ашгийг хамгаалах бодлогыг боловсруулж хэрэгжүүлэх эрх зүйн гол үндэслэл бий болсон<sup>3</sup>. Тус тунхаглалын 3.3-т «төрийн албан тушаалтан болон төрийг төлөөлж албан үүрэг гүйцэтгэж буй этгээд үндэснийхээ хууль тогтоомжийг зөрчиж, эрх мэдлээ урвуулан болон хэтрүүлэн ашигласан бол хохирогч төрөөс нөхөн төлбөр авах эрхтэй. Тухайн хохирлыг хариуцах Засгийн газар нь өөрчлөгдсөн тохиолдолд тухайн асуудлыг хариуцах байгууллага хохирлыг барагдуулна<sup>4</sup> хэмээн төрийн буруутай үйл ажиллагаанаас учирсан хохирлыг иргэд нэхэмжлэх эрхийг мөн тунхаглан бэхжүүлж, төр хохирлыг нөхөн барагдуулах зарчмыг олон улсын хэмжээнд хүлээн зөвшөөрсөн байна. Мөн тус тогтоолын хавсралт болох “Гэмт хэрэг, хүчирхийллийн хохирогчдыг хамгаалах үндсэн зарчим”-ын 14-17 дахь хэсэгт хохирогчид үзүүлэх туслалцааны асуудлыг дараах байдлаар тусгасан.<sup>5</sup> Үүнд:

- “Хохирогч нь эрүүл мэнд, нийгмийн үйлчилгээний хүртээмжийн болон бусад тусламжийн талаар мэдээлэл авах, тэдгээр үйлчилгээ, тусламжийг хүртэх ёстой.”
- “Хохирогчид тусламж үзүүлэх, үйлчлэхдээ тийнхүү учирсан хохирлын шинж байдалд тохируулахад анхаарал хандуулах хэрэгтэй” хэмээн тус тус заасан нь төр иргэдийнхээ өмнө хохирлыг үнэлэх, нөхөн барагдуулах бодлого баримтлахаас гадна, тэр талаар нийтэд сурталчлан таниулж, хохирогчийн хохирлоо нөхөн төлүүлэх боломж бололцооны талаар мэдээлэл авах эрхийг хангах талаар чиглэл өгсөн гэж үзэхээр байна<sup>6</sup>.

НҮБ-аас энэхүү зарчим, стандартыг тогтоохдоо “гэмт хэргийн улмаас хохирсон хохирогчтой шударга харьцах”, “гэмт хэргийн улмаас хохирсон хохирогчийг хамгаалалтын механизмд хамааруулах боломжоор хангах”, “мэдээлэл гаргаж өгөх эрхээр хангах, өшөө авалт, айлган сүрдүүлэлтээс хамгаалах”, “хохирогчийн эрхийг хамгаалах”, “хохирогчийн эрхийг хамгаалах албан бус механизм ажиллуулах”, “хохирол арилгуулах, нөхөн төлбөр, нийгмийн халамжийн тусламж авах эрхээр хангах” зэргийг тулгуур үндэслэл болгосон. Үүнд энэхүү судалгааны үндсэн объект болох хохирол арилгуулах асуудал багтсан байна. Уг зарчмыг дэлгэрүүлэн дүн шинжилгээ хийж үзэхэд гэмт хэргийн улмаас учирсан бие махбодийн ба сэтгэцийн гэмтэл, сэтгэл санааны хор уршиг, алдагдсан орлого, эмчилгээний төлбөр, мөн төрөөс тогтоосон нийгмийн халамжийн тогтолцооноос нөхөн төлбөр авах чиглэл, хандлагыг олон улсын түвшинд тогтоожээ. Эдгээр зарчим нь хууль, олон улсын гэрээний хэм хэмжээний адил заавал дагаж мөрдөх шаардлагагүй боловч НҮБ-аас тогтоосон бусад норм, стандарттай адилтган үзэх боломжтойн зэрэгцээ уг зарчим нь гэмт хэргийн улмаас хохирсон этгээдийн эрхийг хангахад баримтлах үндсэн стандарт болж байгаа юм.<sup>7</sup>

3 Эрх мэдлээ урвуулан ашигласан болон гэмт хэргийн хохирогчдын талаарх үндсэн зарчмын тухай тунхаглал, 1985. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>

4 Мөн тэнд.

5 Гэмт хэрэг, хүчирхийллийн хохирогчдыг хамгаалах үндсэн зарчим.

6 Эрх мэдлээ урвуулан ашигласан болон гэмт хэргийн хохирогчдын талаарх үндсэн зарчмын тухай тунхаглал, 1985. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>

7 Г.Оюунболд, Нөхөн сэргээх хандлагад суурилсан эрүүгийн эрх зүйн шинэчлэл, хохирол нөхөн барагдуулах үндэсний тогтолцоо бүрдүүлэх нь, Хууль дээдлэх ёс, 2018, №1 (66).

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургаадугаар зүйлийн 14 дэх хэсэгт “Монгол улсын хууль, олон улсын гэрээнд заасан эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдсөн гэж үзвэл уул эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд гомдол гаргах, бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрхтэй” хэмээн хохирогчийн эрх ашгийг баталгаажуулсан байна. Мөн хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна” хэмээн зааж төрийн хариуцлагын эрх зүйн үндсийг шууд тусгасан юм. Харин төрийн хариуцлагын эрх зүйн ерөнхий зохицуулалтыг Үндсэн хуулийн зарчимтай уялдуулах, төрийн хариуцлагын механизмыг нэг цогц болгон хууль хэрэглэгчдэд хүргэх, албан тушаалтны учруулсан гэм хорыг зөвхөн судлах бус, гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн барагдуулах зохицуулалттай холбон судалж, нэгдсэн системтэй ойлголтод хүрэх зорилгоор нэгдсэн хууль тогтоомжтой болох шаардлага тулгарч байна<sup>8</sup>.

Дэлхий нийтэд түлхүү хөгжөөд буй төрийн хариуцлагын эрх зүйн судлагдахуун нь төрийн зүгээс иргэдийн эрхийг хөндсөн, тэдний эрхэд халдсан үйлдлийн үр дагаврыг хэрхэн арилгах тухай онол, үзэл баримтлал бөгөөд нийтийн эрх зүйн салбар дахь хохирлыг нөхөн төлүүлэх, нөхөн олговор олгох явдал голлох байр суурийг эзэлнэ<sup>9</sup>. Өнөөгийн байдлаар манай улсад төрийн хариуцлагын асуудал нэгэн цогц эрх зүйн салбар болж хараахан хөгжөөгүй байгаа бөгөөд түүхэн хөгжлийн болон агуулгын үүднээс авч үзвэл өөр хоорондоо ихээхэн ялгаатай байдлаар хууль тогтоомжид тусгалаа олсон байна. Бусдын хууль бус үйлдлийн улмаас учруулсан хохирлыг төрөөс нөхөн төлүүлэхтэй холбоотой асуудлыг Эрүүгийн хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Иргэний хууль болон Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх хуулийн холбогдох заалтуудаар зохицуулсан. Эдгээр нь хоорондоо зөрчилтэй, харилцан уялдаагүй байгаа нь төрийн хариуцлагыг ил тод бус, хийдэл цоорхойтой болгож байгаа тухай профессор Б.Чимид онцлон тэмдэглэжээ.

Доктор (Ph.D) Ч.Нямсүрэн гэм хорыг арилгах, хохирлыг нөхөн төлөх нь агуулгын хувьд адил бөгөөд гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг арилгах арга замыг 1) хохирогчид учруулсан эдийн хохирлыг гэмт хэрэг үйлдсэн болон түүнийг хариуцвал зохих гуравдагч этгээдээс нөхөн сэргээлгэх буюу төлүүлэх; 2) гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд нь тодорхойгүй, төлбөрийн чадваргүй бол төр болон даатгалын байгууллагаас нөхөн олговор олгох гэсэн хоёр үндсэн хэлбэртэй бөгөөд хохирол арилгах нь эрх зүйн хэм хэмжээг хэрэглэх хамгийн чухал элемент төдийгүй цаашид эрх зүйн зөрчил дахин гарахаас урьдчилан сэргийлэх чухал үүрэг гүйцэтгэнэ гэжээ.<sup>10</sup> Академич С.Нарангэрэл “Монгол Улсын хууль зүйн нэвтэрхий толь бичиг” бүтээлдээ нөхөн олговрыг (compensation) нөхөн төлбөртэй адилхан утга агуулгатай гэж үзсэн байх бөгөөд “хуульд үндэслэн эсхүл хуулийн дагуу иргэн, хуулийн этгээдэд учруулсан хохирлыг төрөөс арилгах арга хэмжээ” хэмээн тусгайлан тодорхойлсон<sup>11</sup>.

---

8 Б.Батболд, Гэмт хэргийн улмаас иргэний амь нас, эрүүл мэндэд учирсан хохирлыг төрөөс нөхөн барагдуулах талаарх үзэл баримтлал, Хууль дээдлэх ёс, 2020, №3.

9 Мөн тэнд.

10 Ч.Нямсүрэн, Гэмт хэргийн виктимологи /хохирогч судлал/, Анхны хэвлэл, УБ, 2005, 457-458 тал.

11 С.Нарангэрэл, Монгол Улсын хууль зүйн нэвтэрхий толь бичиг, УБ, 2021, 247 тал.

Монгол Улс НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн 1985 оны 40/34 дүгээр тогтоолоор баталсан «Эрх мэдлээ урвуулан ашигласан болон гэмт хэргийн хохирогчдын талаарх үндсэн зарчмын тухай тунхаглал» -д тулгуурлан Монгол Улсын Их Хурлын 2003 оны 10 дугаар сарын 24-ний өдрийн 41 дүгээр тогтоолоор “Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр”-ийг баталсан<sup>12</sup>. Энэхүү хөтөлбөрийн хоёрдугаар бүлгийн 2.1.5-д:

Зохих сан бий болгох, иргэдийг гэмт халдлагаас хамгаалах даатгалд хамруулах гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх эдгээр эх үүсвэрийг бүрдүүлж, эхний ээлжид хариуцагч нь тодорхойгүй, эсхүл төлбөрийн чадваргүй иргэдийн хохирлыг төр урьдчилан төлж, хариуцагчаар нөхөн төлүүлэх журмыг хуулиар тогтоон хэрэгжүүлж цаашид боловсронгуй болгоно.

Гэмт этгээдийн үйлдсэн хэргийн улмаас бусдад учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх нөхцлийг бий болгох үүднээс хоригдлыг ажлаар хангах, тэдний хийж гүйцэтгэсэн ажлын хөлсийг ижил төрөл, хэмжээний ердийн ажил, үйлчилгээний хөлс, үнэлгээний дунджаас багагүй байхаар тогтоохын зэрэгцээ тэдэнд ажил мэргэжлийн чиг баримжаа олгох асуудлыг Засгийн газар шийдвэрлэнэ гэж заасан.

Улмаар 2007 оноос хойш гэмт хэргийн улмаас хохирсон хохирогчдын эрхийг хангах асуудалд төрөөс анхаарал хандуулж, Монгол Улсын Их Хурлаас зарим хуулиуд, тухайлбал, 2007 оны 8 дугаар сарын 3-ны өдөр Хохирлыг эргэн төлөгдөх нөхцөлөөр барагдуулах тухай хууль, 2010 оны 12 дугаар сарын 2-ны өдөр Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийг тус тус баталсан. Эдгээр хуульд гэмт хэргийн улмаас олноор хохирсон хохирогч болон зарим төрлийн гэмт хэргийн улмаас хохирсон хохирогч нарт учирсан хохирлыг эхний ээлжинд төр хариуцан барагдуулахаар зохицуулсан нь дэвшилттэй боловч учирсан хохирлын бодит хэмжээгээр нөхөн төлбөр олгохоор хуульчилсан, мөн цөөн хэдэн төрлийн гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг төр барагдуулахаар, хохирлыг зөвхөн эдийн хохирлоор хязгаарласан нь “бодит хохирлыг барагдуулах” зарчимд нийцээгүйн дээр Үндсэн хуулиар иргэнд олгосон “хохирол нөхөн төлүүлэх эрх”, “хүн бүр хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгш байх” зарчмыг алдагдуулсан. Гэмт хэргийн улмаас хохирсон иргэдийн зөрчигдсэн эрхийг нөхөн сэргээх, учирсан хохирлыг арилгуулах талаарх заалт холбогдох хуульд хангалттай байгаа мэт боловч эдгээр нь зөвхөн тунхаглалын шинжтэй, хэрэгжих механизм нь тодорхой бус байна.

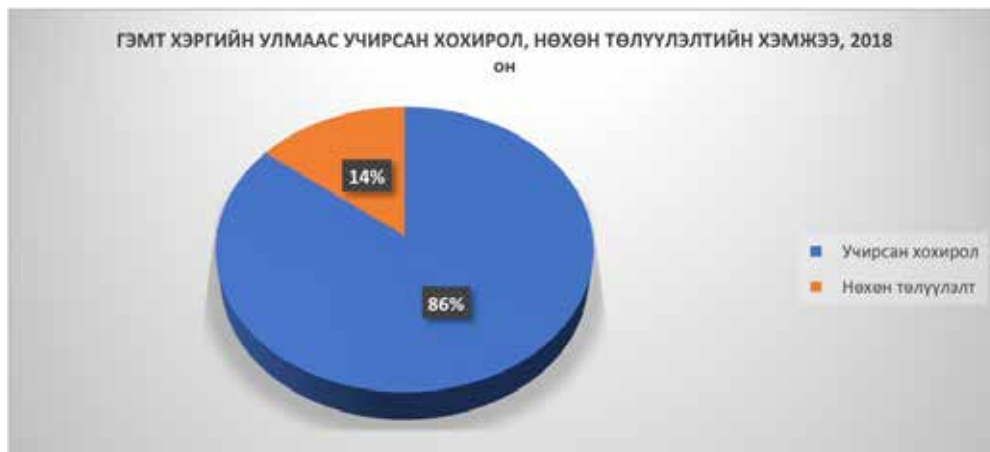
Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Аравдугаар зүйлд зааснаар олон улсын эрх зүйн нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн хэм хэмжээ, зарчим болон Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь тус улсын эрх зүйн тогтолцооны нэг хэсэг бөгөөд Монгол Улс олон улсын эрх зүйн үндсэн зарчмуудын нэг болох “гэрээгээр хүлээсэн үүргээ шударгаар сахин биелүүлэх” зарчмыг баримтлах талаар Үндсэн хуулийн мөн зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасны хувьд, хохирогч төрөөс нөхөн төлбөр авах журмыг зохицуулах шаардлага зүй ёсны юм. Иймд дотоодын хууль тогтоомж, эрх зүйн зохицуулалтыг олон улсын гэрээнд нийцүүлэх шаардлага тулгамдаж байна. Үүнийг харгалзан, олон улсын эрх зүйн зарчмуудад хамаарах асуудал манай улсын хууль тогтоомжид хэрхэн тусгагдсан талаар дэлгэрүүлэн авч үзэхээс гадна дээр дурдсан эрхийн хэрэгжилтийн төлөв байдалд дүн шинжилгээ хийв.

12 <https://legalinfo.mn/mn/detail/6265/2/203225>

Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирол нөхөн барагдуулах эрхийн хэрэгжилт

**Хүснэгт 2.1. 2017 болон 2018 онд гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлын талаарх тоон мэдээ<sup>13</sup> (он тус бүрээр)**

	Хохирогч бүгд	Иргэн	Үүнээс		Хуулийн этгээд	Учирсан хохирол бүгд (сая. төг)	Нөхөн төлүүлсэн (сая.төг)
			Нас барсан	Гэмтсэн			
2017	37,259	37,173	1,129	10,513	86	198.07 тэрбум	74.5 тэрбум
2018	33,623	33,566	938	9,283	57	193.3 тэрбум	32.4 тэрбум



Монгол Улсад 2012 оноос эхэлсэн эрүүгийн эрх зүйн шинэчлэлийн үндсэн чиглэлийн нэг нь хохирогч хамгаалах, хохирол барагдуулах тогтолцоо бүрдүүлж хэрэгжүүлэх асуудал хэдий ч төдийлөн биелэлээ олохгүй байна. Тухайлбал, Монгол Улсын хэмжээнд 2017, 2018 онд бүртгэгдсэн гэмт хэргийн улмаас хохирсон иргэн, хуулийн этгээдийн талаарх тоон мэдээллийн үзүүлэлтийг харахад Монгол Улсын хэмжээнд 2017 онд гэмт хэргийн улмаас 37,173 иргэн, 86 хуулийн этгээд хохирч, үүнээс 1,129 хүн нас барж, 10,513 хүн гэмтсэн байна. Үүнээс 198.07 тэрбум нийт хохирол учирснаас зөвхөн 37%-ыг барагдуулсан байна<sup>14</sup>. Харин 2018 онд 36,620 гэмт хэрэг бүртгэгдсэн бөгөөд гэмт хэргийн улмаас 33,566 хүн, 57 хуулийн этгээд хохирч, үүнээс 934 хүн нас барж, 9,283 хүн гэмтсэн байна. Гэмт хэргийн улмаас 193.3 тэрбум төгрөгийн хохирол учирч, үүнээс 32.4 тэрбум буюу зөвхөн 14 хувийг нөхөн төлүүлжээ<sup>15</sup>. Эрүүгийн хуулийн 10.1 дүгээр зүйл “Хүнийг алах” гэмт хэргийн улмаас 2017 онд 191 хүн хохирч, гэмт хэргийн улмаас 529,622,715 төгрөгийн хохирол учирч 72 хувь буюу 381,562,715 төгрөгийн хохирлыг нөхөн төлүүлсэн бол 2018 онд 196 хүн хохирч, гэмт хэргийн улмаас 948,082,000 төгрөгийн хохирол учирч 78.3 хувь буюу 742,032,000 төгрөгийн хохирол нөхөн төлөгджээ<sup>16</sup>.

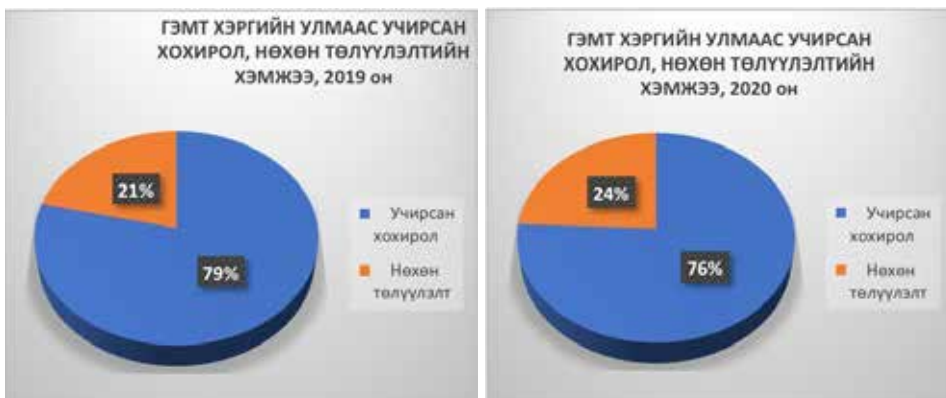
13 Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан. www. 1212.mn

14 Нээлттэй нийгэм форум, Хохирлын үндэсний тогтолцоо: Монгол Улсад гэмт хэргийн хохирлыг үнэлж, тогтоож, нөхөн төлүүлж буй нөхцөл байдал, УБ, 2020

15 Мөн тэнд, 36 тал.

16 Мөн тэнд, 32 тал.

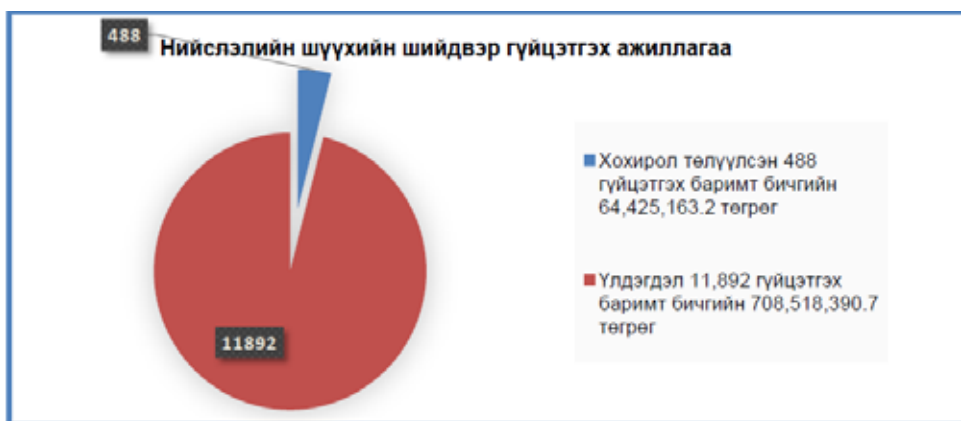




Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сангаас авсан дээрх мэдээллээс харахад 2019 онд Монгол Улсын хэмжээнд гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлын 21%-ийг, 2020 онд 24% -ийг тус тус нөхөн барагдуулсан байна. 2017 оноос 2020 он хүртэлх статистик, тоон үзүүлэлтээс харвал гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлын нөхөн төлөлт үндэсний хэмжээнд ердөө 15%-аас 25%-тай байна.

Зарим төрлийн гэмт хэргийн хохирогчид төрөөс нөхөн төлбөр олгох журмын хэрэгжилтийн хүрээнд гүйцэтгэх баримт бичигт бодит биелэлтийг нэмэгдүүлэх, сангаас олгосон мөнгөн хөрөнгийн эргэн төвлөрүүлэлтийг нэмэгдүүлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэн ажиллаж, гүйцэтгэсэн ажлын дүнг сар бүр ерөнхий шийдвэр гүйцэтгэгчид илтгэх хуудсаар танилцуулж ирсэн. Тус журмыг үйл ажиллагаандаа мөрдөн ажиллаж байгаа бөгөөд эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд нөхөн төлбөрийг олгох сангийн удирдлага нь орон тооны бус “Сангийн зөвлөл” байхаар журамласан байна. Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэргийн улмаас хохирол учирч, гэм буруутай этгээдээр нөхөн төлбөр гаргуулахтай холбоотой, дээрх зохицуулалтын үйлчлэлд хамаарах шинээр гүйцэтгэх баримт бичиг, хохирогчийн хүсэлтийг үндэслэн “Орон тооны бус сангийн зөвлөл”-ийн хурлыг зохион байгуулдаг. Уг хурлыг зохион байгуулахаас өмнөх шатанд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас нөхөн төлбөр хуваарилах гүйцэтгэх баримт бичиг, холбогдох материалыг сангийн зөвлөлийн даргад хүргүүлсний үндсэн дээр хурлын товыг тогтоон, зохион байгуулж ажилладаг байна. Нөхөн төлбөр хуваарилсан шийдвэрийн хэрэгжилтийг дараагийн товлосон хуралд танилцуулдаг бөгөөд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын тухайн жилийн үйл ажиллагааны арга хэмжээнд тусгагдаж, эрх зүйн актын биелэлтийг улирал тутам гаргаж, дээд шатны байгууллагад тайлагнаж иржээ.<sup>17</sup> Гэвч хэрэгжилтийн түвшин хэр байгааг доорхи статистик тоо баримтаас үзье.

17 Монгол Улсын Сангийн яам, “Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох сан”- гийн үйл ажиллагаанд хийсэн шалгалтын дүнгийн талаар, 2018 он. <https://mof.gov.mn/exp/ckfinder/userfiles/files/>



Тухайлбал, хүн ам олноор төвлөрсөн нийслэлд 2018 оны 1 дүгээр сарын байдлаар шүүхийн шийдвэрийн биелэлтийг авч үзвэл, нийт 12,380 гүйцэтгэх баримт бичгийн 772,943,553.9 төгрөгийн хохирлоос 488 гүйцэтгэх баримт бичгийн 64,425,163,2 төгрөгийн хохирол төлөгдсөн нь нийт төлбөрийн дөнгөж 3.9 хувийг эзэлж байна.<sup>18</sup> Зарим төрлийн гэмт хэргийн хохирогчид төрөөс нөхөн төлбөр олгосон гүйцэтгэх баримт бичигт 525939,0 мянган төгрөгийн үнийн дүнтэй 133 гүйцэтгэх баримт бичгийг бүртгэлд оруулж, 182 хохирогчдод төрөөс 714701.3 төгрөгийн нөхөн төлбөр олгосон. Нөхөн төлбөр олгосон гүйцэтгэх баримт бичигт 94 төлбөр төлөгчөөс 239905,3 төгрөгийг барагдуулснаас 194281,1 төгрөгийг гэмт хэргийн хохирогчдод нөхөн төлбөр олгох санд эргэн төвлөрүүлсэн. Хорих ял эдэлж буй төлбөртэй ялтны судалгааг гарган холбогдох хорих ангиудын захиргаанд хөдөлмөрийн хөлсний суутгал явуулж сар бүрийн эцэст тооцоо хийж байна<sup>19</sup>. Иймд нийслэлд, сүүлийн жилүүдийн тайлангаас харахад иргэний шүүхийн шийдвэртэй хохирол нөхөн төлөгдсөн байдал нь нийт биелүүлбэл зохих гүйцэтгэх баримт бичгийн дөнгөж 2 хувийг эзэлж байгаа бөгөөд төлбөр төлөгч төлбөрийн чадваргүй, оршин суух газар тодорхойгүй зэрэг шалтгаан нөхцлийн улмаас төлбөр авагчийн хуулийн дагуу хохирлоо төлүүлэх эрхийн хэрэгжилтэд сөргөөр нөлөөлж байна.

Тухайлбал, нийслэлийн хэмжээнд 2018 оны 1 дүгээр сарын байдлаар шүүхийн шийдвэр биелэгдэхгүй, удааширч байгаа шалтгааныг авч үзвэл 622 гүйцэтгэх баримт бичгийн 16,311,107.5 төгрөгийг төлөх төлбөр төлөгч нь төлбөрийн чадваргүй, 567 гүйцэтгэх баримт бичгийн 8,114,406.2 төгрөгийг төлөх төлбөр төлөгчийн оршин суугаа хаяг тодорхойгүй, 7,964 гүйцэтгэх баримт бичгийн 387,600,199.1 төгрөгийг төлөх төлбөр төлөгч нь бусад буюу төлбөр авагчтай эвлэрсэн, төлбөрөө бага багаар төлж байгаа, эд хөрөнгийг нь дуудлага худалдаагаар худалдан борлуулж байгаа, өндөр насны тэтгэврээсээ төлбөрөө бага хэмжээгээр төлдөг зэрэг шалтгаанаар төлбөрөө төлөөгүй<sup>20</sup> гэсэн тоон үзүүлэлт гарчээ.

18 Нийслэлийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх албанаас ирүүлсэн судалгаа, мэдээлэл, 2018.

19 Нийслэлийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газрын 2019 оны тайлан, 2019.

20 Нийслэлийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газрын ажиллагаанд байгаа гүйцэтгэх баримт бичгийн 2018 оны 1 дүгээр сарын мэдээ, 2018.



Хохирол нөхөн төлүүлэлт хангалтгүй байгаа шалтгаан нөхцлүүдийг дурдвал<sup>21</sup>:

- Хорих ялаас хөнгөвчлөх тохиолдолд хохирлыг нөхөн төлөхөөс бусад тохиолдолд хохирлыг нөхөн төлдөггүй;
- Хоригдлыг хөдөлмөр эрхлүүлэх ажлын байр хомс;
- Хоригдлын хөдөлмөр эрхэлсний хөлсийг хоригдлын хэрэгцээний төсөвт зарцуулдаг тул үүнээс хохирлыг нөхөн төлөх боломж байдаггүй;
- Гэм буруутай этгээд зохих ял шийтгүүлээд явсан учир хохирлоо нөхөн төлүүлээгүй;
- Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын зүгээс ч хохирол нөхөн төлүүлэх талаар шаардлагатай арга хэмжээ авдаггүй;
- Хохирогчид хохирлоо хэрхэн төлүүлэхээ мэддэггүй;
- Хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүгч нар хохирлын асуудалд бус гэм бурууг нотлох асуудалд анхаарлаа чиглүүлдэгтэй холбоотой ЭХХШТХ-ийг хэрэгжүүлэх явцад хохирогчийн хохирол нөхөн төлүүлэх эрх төдийлөн хэрэгждэггүй, иргэний хэргийн журмаар хохирлын нэхэмжлэлээ шийдвэрлүүлж чирэгдэхэд хүрдэг;
- Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд төлбөрийн чадваргүй байдаг;
- Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдүүд олддоггүй;
- Хохирлын хэмжээ бага хэргийг Цагдаагийн байгууллага анхаарч үздэггүй;
- Эрхээ мэддэггүй учраас гэм буруутай этгээдээс эмчилгээний зардал гэх багахан мөнгийг аваад л салдаг;
- Цагдаагийн байгууллагын хүнд суртлаас болж хохирлоо нөхөн төлүүлж чадаагүй;
- Шүүх, цагдаагийн байгууллагаар явахад цаг их зарцуулж, чирэгдэл ихтэй байсан учраас хохирлоо төлүүлэлгүй орхисон;
- Гомдол гаргаагүй учир хэргийг хаалаа гэсэн үр дүнг хувьдаа зөвшөөрсөн;

21 Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, "Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирол" судалгааны тайлан, 2007.

Сэтгэл санааны хохирлыг тооцон үздэггүйгээс хохирлоо төлүүлж чадаагүй зэрэг олон шалтгааны улмаас хохирол нөхөн төлүүлэлт үндэсний хэмжээнд хангалтгүй байна. Ихэнх тохиолдолд хохирлоо нөхөн барагдуулж чадахгүй байгаа шалтгаан нөхцөлд цагдаагийн байгууллага хохирлыг анхаарч үздэггүй, хохирлоо хэрхэн нөхөн төлүүлэх тухай иргэдийн мэдлэг мэдээлэл хомс, гэмт этгээд төлбөрийн чадваргүй, гэмт этгээдийн оршин суугаа газар олддоггүй зэрэг шалтгаантай. Энэ тохиолдолд төрөөс нөхөн олговор олгох эрх зүйн боловсронгуй орчин шаардлагатай байгааг анхаарах нь зүйтэй.

2017 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрөөс дагаж мөрдсөн Эрүүгийн хуулийн гол үзэл санаа болох хохирогчийн эрхийг хангах, хохирол хор уршгийг арилгах үзэл баримтлал бодитоор хэрэгжихгүй байгаа бөгөөд дээр дурдсан статистик тоо баримт нь үндэсний хэмжээнд маш хангалтгүй үзүүлэлт юм<sup>22</sup>. Эрүүгийн эрх зүйн онол болон холбогдох хууль тогтоомжид гэмт хэргийн улмаас хохирсон иргэд, хуулийн этгээдийн хохирол заавал нөхөн төлөгдөх, тодорхой хэмжээгээр хохирогчийн эрх эргэн сэргээгдэх ёстой гэсэн үзэл баримтлалд суурилдаг. Өөрөөр хэлбэл хохирогч халдлагад өртсөн учраас түүнд учирсан хохирлыг заавал нөхөн төлүүлж, хохирогчийг хэвийн хэмжээнд нь эргэн оруулах нь зүй ёсны хэрэг билээ. Гэмт хэрэг үйлдсэн гэмт буруутай этгээд хохирлыг нөхөн төлөх үүрэг нь зайлшгүй хэдий ч бодит байдалд хохирол барагдуулалт нь хангалттай хэмжээнд хүрдэггүй. Энэ тухай “Хүний эрхийн үндэсний форум-2021”-д Улсын дээд шүүхийн шүүгч Ч.Хосбаяр «Хүний эрх ба шүүх эрх мэдэл» сэдвээр илтгэл танилцуулахдаа “Шүүхийн шийдвэр, үндэслэл нь цаасан дээр байдаг бол биелэлт, хэрэгжилт нь хүний эрх, эрх чөлөө, хуулийн этгээдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолд шууд тусдаг. Шүүх шударга ёсыг тогтоосон ч энэ нь биеллээ олохгүй бол зөвхөн цаасан дээр үлдэж, шүүгчийн нөр их хөдөлмөрөөр тогтохгүй, хууль сахиулагч, прокурорын хичээл зүтгэл бүгд талаар болно» хэмээн үзэж буйгаа илэрхийлсэн<sup>23</sup>. Иймд хохирол нөхөн төлүүлэх тогтолцоо муу байх нь иргэдийн эрх зүйн тогтолцоонд итгэх итгэлд маш муугаар нөлөөлж байгаа тул гэмт хэргийн хохирогчийн эрх ашгийг хамгаалах үүргийг хангах үүднээс төрөөс хохирлыг шаардлагатай тохиолдолд зайлшгүй барагдуулах боловсронгуй тогтолцоо ус агаар мэт дутагдаж буйг шүүгч, судлаачид онцлон тэмдэглэж байна.

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс Монгол Улсын Засгийн газарт гэрч, хохирогчийг хамгаалах үйл ажиллагааг бэхжүүлэхтэй холбоотой хэд хэдэн зөвлөмж өгсөн. Үүний дагуу Засгийн газрын 2016 оны 204 дүгээр тогтоолын хавсралтаар “НҮБ-ын хүний эрхийн зөвлөлөөс гаргасан зөвлөмжүүдийг 2016-2019 онд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний ерөнхий төлөвлөгөө”-нд тусгаснаар “Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг барагдуулах нөхөн төлбөрийн зардлыг улсын төсөвт тусгаж байх, эрүү шүүлт тулгах гэмт хэргийн хохирогчдод нөхөн сэргээх үйлчилгээ үзүүлэх зохицуулалт бий болгож, холбогдох шийдвэрийг үндэслэн хохирогчдын хохирлыг барагдуулах”<sup>24</sup> гэж заасан. Гэвч тус төлөвлөгөөний хэрэгжилт нь статистик, тоо баримтаас харахад тун хангалтгүй байгааг дурдах нь зүйтэй. Улмаар Монгол Улсын Хүний Эрхийн Үндэсний Комиссоос 2018 онд УИХ-д өргөн барьсан «Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 17 дахь илтгэл»-д хохирол нөхөн төлүүлэх эрхийн асуудлыг нэг бүлэг сэдэв болгон хөндөж, тус эрхийн хэрэгжилттэй

22 Нээлттэй нийгэм форум, “Гэрч, хохирогчийн хамгаалалт” бодлогын судалгааны тайлан 2019. ISBN 978-99978-803-9-0

23 <https://ikon.mn/n/2emv?fbclid=IwAR36gwiaN-BDFmXOnkVdMwJUxZmH9T7qBSVhhAlyPED52n55kgScp1ijD8>

24 НҮБ-ын хүний эрхийн зөвлөлөөс гаргасан зөвлөмжүүдийг 2016-2019 онд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний ерөнхий төлөвлөгөө, <http://www.mfa.gov.mn/old/wp-content/uploads/>

холбоотой 4 санал хүргүүлсний дотор “төр хариуцах төлбөрийн тухайн жилд шаардагдах зардлыг улсын төсөвт тусгах, шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрийн дагуу төрийн байгууллага, албан тушаалтны буруутай үйл ажиллагааны улмаас иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад учирсан хохирлыг тухай бүрт нь олгодог байх”<sup>25</sup> шаардлагыг тавьсан боловч бодит хэрэгжилтэд ахиц гарахгүй байна.

### 1.1 Асуудлын мөн чанар, цар хүрээг тодорхойлсон байдал

Дээр дурдсан нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийхэд дараах асуудал голлон анхаарал татаж байна. Үүнд:

- Төрөөс хохирогчдын хохиролд нөхөн төлбөр өгөх талаар авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ;
- Төрийн сангаас хохирол нөхөн төлүүлэхтэй холбоотой шийдвэрийг хэн, хэрхэн авч хэрэгжүүлж буй байдал;
- Хууль тогтоомжид тусгагдсан зохицуулалтын хэрэгжилт;
- Хохирлын сангийн хамрах хүрээ;
- Хохирлын сангаас нөхөн төлбөр авах эрх бүхий этгээд, тавигдах шалгуур;
- Хохирлын сангийн зохион байгуулалт, хяналт;
- Нөхөн төлбөр олгох гэмт хэргийн төрөл, ангилал.

Эдгээр асуудлыг харгалзан судалгааны цар хүрээг өргөн хүрээнд авч үзэх нь тохиромжтой юм.

### 1.2 Эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж байгаа нийгмийн бүлэг, иргэдийг тодорхойлох<sup>26</sup>

Дээр тодорхойлсон цар хүрээтэй холбоотойгоор дараах нийгмийн бүлэг, бусад этгээдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол хөндөгдөж байна гэж үзлээ.

Эрх ашиг нь хөндөгдөх бүлэг	Нөлөөлж буй хэлбэр
1 Хохирогч	Эрүүгийн эрх зүйн онол болон холбогдох хууль тогтоомжид гэмт хэргийн улмаас хохирсон иргэд, хуулийн этгээдийн хохирол заавал нөхөн төлөгдөх, тодорхой хэмжээгээр хохирогчийн эрх эргэн сэргээгдэх ёстой гэсэн үзэл баримтлалаар зохицуулагдсан байдаг. Өөрөөр хэлбэл хохирогч халдлагад өртсөн учраас түүнд учирсан хохирлыг заавал нөхөн төлүүлж, хохирогчийг хэвийн хэмжээнд нь оруулах явдал зүй ёсны юм. Гэмт хэрэг үйлдсэн гэмт буруутай этгээд хохирлыг нөхөн төлөх үүрэг нь зайлшгүй хэдий ч бодит байдалд хохирол барагдуулалт нь хангалттай хэмжээнд хүрдэггүй. Хохирлоо нөхөн төлүүлэх, нөхөн сэргээх эрхийг хуульчлан баталгаажуулсан боловч хэрэгжилтийн түвшин тун хангалтгүй байгаа нь хохирогчдын эрх зөрчигдөхөд хүргэж байна. Түүнчлэн хохирол барагдуулах үндэсний тогтолцоог боловсронгуй болгож сайжруулан, хохирогчдын эрхийг сэргээхтэй холбоотой харилцааг зохицуулах утгаараа тэдгээрийн эрх ашиг хөндөгдөнө.
2 Хохирогчийн гэр бүлийн гишүүд	Хохирогчийн ар гэр шууд болон шууд бусаар давхар хохирол амсаж байдаг тул тэдний эрх ашгийг сэргээхтэй холбоотойгоор эрх зүйн орчныг сайжруулах, хохирлыг нөхөн барагдуулахтай холбоотой харилцааг зохицуулах тул хохирогчийн гэр бүлийн гишүүдийн эрх ашиг мөн хөндөгдөнө.

25 Хүний эрхийн үндэсний комисс, Хохирол нөхөн төлүүлэх эрхийн хэрэгжилтийн зарим асуудал» сэдвээр өглөөний уулзалт зохион байгууллаа. <https://nhrcm.gov.mn/>

26 Аргачлалын 3.1.2- т “эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж байгаа нийгмийн бүлэг, иргэд, аж ахуйн нэгж, байгууллага, бусад этгээд”- ийг тодорхойлохоор заасан. Харин тус судлах зүйлийн хүрээнд “аж ахуйн нэгж, байгууллага, бусад этгээд”- ийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хөндөөгүй тул энэхүү судалгааны 1.2 дахь хэсгийн нэршлээс эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөхгүй бүлгийг хассан болно.

### 1.3 Асуудлыг үүсгэж буй шалтгаан нөхцөл

#### А. Хүн бүр хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгш байх эрхийн хэрэгжилтийн асуудал

Гэмт хэргийн улмаас хүний амь бие, эрүүл мэндэд хохирол учирч, түүнийг нөхөн барагдуулахад шударга ёсны мөн чанар нь нийгмийн харилцаанд оролцогчид хуулийн өмнө эрх тэгш байх явдлаар илэрдэг. Ханс Кельзен “хүний эрх чөлөөг баталгаажуулсан нийгмийн тогтолцоо шударга ёсны үндэс мөн. Шударга ёс бол нийгэм дэх аз жаргал” хэмээн тодорхойлсон байна.<sup>27</sup>

Гэвч төрөөс зөвхөн тухайлан заасан гэмт хэргийн улмаас учирсан хохиролд нөхөн төлбөр олгож, мөн хохирогчдод харилцан адилгүй нөхөн төлбөрийг олгож байна. Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох журмын зорилго нь Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулийн 213.2-т заасан гэмт хэргийн улмаас амь насаа алдсан этгээдийн гэр бүлийн гишүүн, хүнд гэмтэл учирсан хохирогчид нөхөн төлбөр олгохтой холбогдсон харилцааг зохицуулахаар заасан. Гэвч Монгол Улсын Засгийн газрын 2011 оны 4 дүгээр сарын 20-ны өдрийн 132 дугаар тогтоолын хавсралтаар баталсан “Зарим төрлийн гэмт хэргийн хохирогчид төрөөс нөхөн төлбөр олгох журам”-д зааснаар 2011 оны 1 дүгээр сарын 1-нээс хойш үйлдэгдсэн гэмт хэргийн хохирогчид нэг удаа нөхөн төлбөр олгохоор заасан. Тухайлбал, хүнийг санаатай алах, бусдын бие махбодод хүнд гэмтэл санаатай учруулах, хүн хулгайлах, хүнийг барьцаалах, хууль бусаар хорих, хүн худалдаалах, хүчиндэх, бусдын эд хөрөнгийг дээрэмдэх, зандалчлах, терроризм, эрүү шүүлт тулгах зэрэг 8 төрлийн гэмт хэргийн улмаас амь насаа алдсан этгээдийн гэр бүлийн гишүүн болон хүнд гэмтэл учирсан (хүчингүй болсон 2002 оны Эрүүгийн хуулийн заалт) хохирогчид олгох нөхөн төлбөрийг Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулийн 213.2 дахь хэсэгт хуульчилжээ.

2019 онд Ерөнхий сайдын өгсөн чиглэлийн дагуу Засгийн газрын тусгай сангуудад шалгалт хийсэн байна<sup>28</sup>. Гэмт хэргийн хохирлын төлбөрт олгосон дээрх мөнгийг зардлын ангиллаар нь нарийвчлан авч үзвэл<sup>29</sup>:

- Хүнийг санаатай алах гэмт хэргийн хохирогч болсон 52 хүний оршуулгын зардалд 205.4 сая төгрөг олгохоор тооцсоноос 22.6 сая төгрөгийг нөхөн олгож 182.8 сая төгрөгийг олгоогүй;
- Бусдын бие махбодид хүнд гэмтэл санаатай учруулах гэмт хэргийн нөхөн төлбөрт 5 хүний эмчилгээний зардалд 10.6 сая төгрөг олгохоор тооцсоноос 1.2 сая төгрөгийг нөхөн олгож, 9.0 сая төгрөгийг төлөөгүй;
- Хүчиндэх гэмт хэргийн нөхөн төлбөрт 6 хүний эмчилгээний зардалд 17.3 сая төгрөг олгохоор тооцсоноос огт төлөгдөөгүй зэргээр дээрх 3 төрлийн гэмт хэргийн хохирлын нөхөн төлбөрт нийт 63 хүнд 233.3 сая төгрөг олгохоор тооцсоноос 23.9 сая төгрөгийг нөхөн олгож, үлдсэн 209.4 сая төгрөгийг олгоогүй байна.

---

27 Мөн тэнд, 37 дахь тал.

28 [http://www.buzznews.mn/news/156/single/22277?fbclid=IwAR25oouf0C6uJR0Ck5uD1nHnneKujRMx2ZjJjmatelyP0yW31VdUdA0n\\_xc](http://www.buzznews.mn/news/156/single/22277?fbclid=IwAR25oouf0C6uJR0Ck5uD1nHnneKujRMx2ZjJjmatelyP0yW31VdUdA0n_xc)

29 Монгол Улсын Сангийн яам (2018) “Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох сан”- гийн үйл ажиллагаанд хийсэн шалгалтын дүнгийн талаар, <https://mof.gov.mn/exp/ckfinder/userfiles/files/>

- Хөдөлмөрийн чадвараа алдсанаас дутуу авсан цалин хөлс, түүнтэй адилтгах орлогын нөхөн төлбөрийг сангаас олгож байгаа ба нөхөн төлбөрийн хэмжээг хохирогч нас барсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 30 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төлбөр олгох асуудлын хүрээнд холбогдох зардал гараагүй байна.

Нөхөн төлбөр хүсэх өргөдлийн маягтыг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас авах бөгөөд хохирлыг гэм буруутай этгээдээр нөхөн төлүүлэх тухай шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэр болон гүйцэтгэх хуудсын хуулбар, өргөдөл гаргагч иргэний баримт бичгийн хуулбар болон хохирлыг ялтан буюу түүний хууль ёсны төлөөлөгч барагдуулаагүй, эсвэл дутуу барагдуулсныг нотлох баримтыг хавсаргах ёстой. Гэвч дээрх тохиолдлуудад иргэд төрөөс нөхөн төлбөр авах боломжийн талаар мэддэггүйн улмаас төрөөс хохирол барагдуулах тогтолцоо харилцан адилгүй явагдаж, зөвхөн өргөдөл гаргасан иргэнд нөхөн олгож иржээ. Гэмт хэргийн улмаас хүний амь бие, эрүүл мэндэд хохирол учирч түүнийг нөхөн барагдуулахад шударга ёсны зарчмыг баримтлах учиртай. Шударга ёсны мөн чанар нь нийтийн харилцаанд оролцогчид эрх тэгш хандах явдлаар илэрдэг. Гэвч гэмт хэргийн улмаас нөхөн төлбөр авах сангаас хохирогчид эрх тэгш байдлаар нөхөн төлбөр авч байгаа эсэх нь эргэлзээтэй байна.

### **Б. Хяналтын механизмын асуудал**

Гэмт хэргийн хохирогчид олгох нөхөн төлбөрийн хэмжээ нь шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрээр тодорхойлогдох бөгөөд гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох сангаас хохирогчид олгосон нөхөн төлбөрийг шүүхийн шийтгэх тогтоолоор гэм буруутай болох нь тогтоогдсон этгээдээр санд буцаан төвлөрүүлэхээр хуульчилсан байдаг. Торгох ялын төлбөрийн 60 хувийг санд төвлөрүүлж байгаа ч шүүхийн шийдвэрээр тогтоогдсон торгох ялын төлбөрийг бүрэн хэмжээгээр төвлөрүүлж төсөвт оруулахаар зааж, тогтоолын хэрэгжилтэд хяналт тавьж, нөхөн төлбөр олгох ажлын явц, үр дүнг хагас жил тутам Засгийн газарт тайлагнах, нөхөн төлбөр олгоход шаардагдах хөрөнгийг ХЗДХ-ийн сайдын төсвийн багцад жил бүр тусган санхүүжүүлэхээр заасан байна. Гэвч тогтоолын хэрэгжилтэд хяналт тавьж, нөхөн төлбөр олгох ажлын явц, болон ялын төлбөрийг төсөвт бүрэн хэмжээгээр төвлөрүүлж чадаж байгаа эсэхэд тавих хяналт хангалтгүй байна гэж ээлжит хяналтаар тогтоогджээ<sup>30</sup>. Мөн “Хохирогчид нөхөн төлбөр олгох үйл ажиллагаатай холбоотой маргаан үүссэн тохиолдолд уг маргааныг хянан шийдвэрлэх хүртэлх хугацаанд тухайн хохиролтой холбоотой нөхөн төлбөр олгох ажлыг түдгэлзүүлнэ” гэж заасан боловч энэ талын хяналт, үнэлэлт дүгнэлт байхгүй байгаа тухай судлаачид мөн онцлон тэмдэглэсэн байна<sup>31</sup>.

Тухайлбал: 2016 онд Гэмт хэргийн нөхөн төлбөрт 600.0 сая төгрөг олгохоор төлөвлөж 237.2 сая төгрөг зарцуулж өмнөх оны шилжих үлдэгдлийг эргүүлэн татаж авснаар 931.0 сая төгрөгийн эх үүсвэртэй, 2017 онд үндсэн үйл ажиллагааны орлогоор 1,341.9 сая сая төгрөг төвлөрүүлж 174.5 сая төгрөг олгож 1,167.5 сая төгрөгийн үлдэгдэлтэй гарчээ. Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын тушаалаар тухайн хохирлын мөнгөн дүнг бүрэн, хэсэгчлэн олгох зэргээр харилцан адилгүй хуваарилж байна. 2018 оны 1 дүгээр сарын 1-ний өдрийн байдлаар төрөөс хохирлоо авч

30 [http://www.buzznews.mn/news/156/single/22277?fbclid=IwAR25oouf0C6uJR0Ck5uD1nHnneKujRMx2ZjJjmatelyP0yW31VdUdA0n\\_xc](http://www.buzznews.mn/news/156/single/22277?fbclid=IwAR25oouf0C6uJR0Ck5uD1nHnneKujRMx2ZjJjmatelyP0yW31VdUdA0n_xc)

31 Монгол Улсын Сангийн яам, “Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох сан”- гийн үйл ажиллагаанд хийсэн шалгалтын дүнгийн талаар, 2018, [https://mof.gov.mn/exp/ckfinder/userfiles/files/6\\_](https://mof.gov.mn/exp/ckfinder/userfiles/files/6_)

чадаагүй байгаа 43 иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллагын 7,159,845.295 төгрөг байна<sup>32</sup>. 2019 оны жилийн эцсийн байдлаар нийт 31524 гэмт хэрэг бүртгэгдсэн бөгөөд үүнээс хүний амь нас, эрүүл мэндийн эсрэг 10299 гэмт хэрэг байгаа нь нийт гэмт хэргийн 32.7 хувийг эзэлж байна. Ийм төрлийн гэмт хэргийн улмаас 162,346.6 сая төгрөгийн хохирол учирчээ. Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хууль, Зарим төрлийн гэмт хэргийн хохирогчдод төрөөс нөхөн төлбөр олгох журмын дагуу 2012-2020 оны хооронд Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын 19 удаагийн тушаалаар, шүүхийн шийдвэрээр хохирсон нийт 305 гэмт хэргийн хохирогч, төлбөр авагчид 1,285,274,685 төгрөгийн хохирлын төлбөрийг нөхөн төлбөр олгох сангаас олгоод байгаа ч энэ нь хуульд заасан 10 төрлийн гэмт хэргийн зөвхөн 4 төрлийн гэмт хэргийн хохирогчдод олгогдсон байна. Үүнийг дэлгэрүүлж үзвэл<sup>33</sup>:

- Хүн алах /10.1 дүгээр зүйл/ гэмт хэргийн 282 хохирогчийн 1300603796 төгрөгийн нөхөн төлбөр;
- Хүний эрүүл мэндэд хүнд хохирол санаатай учруулах /11,1 дүгээр зүйл/ гэмт хэргийн 29 хохирогчийн 316.592.636 төгрөгийн нөхөн төлбөр;
- Хүчиндэх /12.1 дүгээр зүйл/ гэмт хэргийн 25 хохирогчийн 73.502.068 төгрөгийн нөхөн төлбөр;
- Дээрэмдэх /17,2 дугаар зүйл/ гэмт хэргийн 2 хохирогчийн 6,356,937 төгрөгийн нөхөн төлбөрийг тус тус олгосон байна.

Дээрх байдлаас дүгнэж үзэхэд нэг талаас төлөвлөгөө гүйцэтгэлийн үзүүлэлтүүд их хэмжээний зөрүүтэй байгаа нь төсвийн төлөвлөлттэй холбоотой боловч нөгөө талаас шүүхээс нөхөн төлбөр олгохоор шийдвэрлэсэн гэмт хэргийн хохирогчдод төлбөрийг бүрэн олгодоггүйтэй холбоотой байна<sup>34</sup>. Хүний зөрчигдсөн эрхийг сэргээх асуудал нь эрх зүйн харилцаанд юу юунаас илүү чухал зүйл билээ. Гэвч гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлоо барагдуулж, хор уршгаа нөхөн төлүүлж чадахгүй байгаа нөхцөл байдал хэвээр байна.

## **В. Бодит хохирлыг барагдуулах асуудал**

Иргэдийг гэмт халдлагаас хамгаалах, гэмт хэргийн улмаас учирсан материаллаг болон сэтгэл санааны хохирлыг нөхөн барагдуулах нь төр, нийгмийн чухал чиг үүрэг юм. НҮБ-аас батлан гаргасан дээр дурдсан баримт бичгүүдэд зааснаар, буруутай этгээд нь хохирогч, түүний гэр бүл, асрамжинд байсан хүмүүст учруулсан хохирлыг шударгаар арилгах, хохирлоо нөхөн төлүүлэх эрхийг баталгаажуулах, төрөөс хохирогчийн бие махбод, сэтгэл санаа, зан суртахуунд учирсан хохирол, ажил хөдөлмөр, сургууль боловсрол, нийгмийн хамгааллын үйлчилгээ зэрэг алдагдсан нөхцөл, бодит болон бий болох орлого, хууль зүй, сэтгэл зүй, эмнэлэг, нийгмийн үйлчилгээний зардлыг бүрэн, шуурхай барагдуулах нөхцөл бололцоогоор хангах, зөрчигдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэхийг оролцогч улсуудад зөвлөхийн зэрэгцээ хэрэгжүүлэн ажиллахыг шаарддаг<sup>35</sup>. “Нөхөн төлбөр” нь хууль бус үйлдлийн үр дүнд

32 Хүний Эрхийн Үндэсний Комисс, Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 17 дахь илтгэл, 2018, <https://nhrcm.gov.mn/%D0%BC%D1%8D%D0%B4%D1%8D%D1%8D/%D0%B8%D0%BB%D1%82%D0%B3%D1%8D%D0%BB/>.

33 Б. Батболд, Гэмт хэргийн улмаас иргэний амь нас, эрүүл мэндэд учирсан хохирлыг төрөөс нөхөн барагдуулах талаарх үзэл баримтлал, Хууль дээдлэх ёс, 2020, №3.

34 Монгол Улсын Сангийн яам, “Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох сан”- гийн үйл ажиллагаанд хийсэн шалгалтын дүнгийн талаар, 2018, <https://mof.gov.mn/exp/ckfinder/userfiles/files/>

35 НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит дүгнэлт, хэлэлцүүлэг (UPR), 2014 оны 9 дүгээр сар,



учирсан хохирлыг мөнгөн хэлбэрээр барагдуулах явдал бөгөөд нөхөн төлбөрийг материаллаг болон сэтгэл санааны хохирлыг нөхөн барагдуулах хэлбэрээр олгож болдог<sup>36</sup>. Эндээс сэтгэл санааны хохирлыг арилгуулах тухайд зохицуулалтгүй байгааг онцлох нь зүйтэй.

Хүний эрүүл мэндэд учирсан хохирлыг нөхөн барагдуулахад тодорхой хэмжээ, хязгаарлалт тогтоосон байдаг. Тухайлбал, хөдөлмөрийн чадвараа бүтэн, эсхүл хагас алдсаны улмаас олж болох байсан ашгаа алдсан болон эрүүл мэндэд учирсан хохирлыг эмчлүүлэх зардлыг хохиролд тооцдог байна. Монгол Улс хүний амь нас хохирсон тохиолдолд оршуулгын зардал, хүний эрүүл мэндэд хохирол учирсан тохиолдолд эмчилгээний зардал тогтоох зэргээр хязгаар тавьдаг. Тодруулбал, гэмт хэргийн улмаас амь насаа алдсан этгээдийн гэр бүлийн гишүүн, түүнчлэн хүнд гэмтэл учирсан хохирогчийн шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрт заасан дор дурдсан хохиролд нөхөн төлбөр олгоход зарцуулна гэсний дагуу, гэмт хэргийн улмаас хохирогч нас барсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 30 дахин нэмэгдүүлсэнтэй, хохирогчийн бие махбодод хүнд гэмтэл учирсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 20 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний нөхөн төлбөр олгохоор заасан бөгөөд зөвхөн “хохирогчийн эмчилгээний зардал, оршуулгын зардал; хөдөлмөрийн чадвараа алдсанаас дутуу авсан цалин хөлс, түүнтэй адилтгах орлого”-ыг тус тус хуульчлан зохицуулсан байна. Энэ нь гэмт хэргийн улмаас хохирсон хохирлыг хангалттай хэмжээнд, шударгаар нөхөн барагдуулах зарчимд бүрэн нийцээгүй гэж дүгнэж болох юм<sup>37</sup>. Энэ тухай “Хүний эрхийн үндэсний форум-2021”-д Улсын Дээд шүүхийн шүүгч Ч.Хосбаяр «Хүний эрх ба шүүх эрх мэдэл» сэдвээр тавьсан илтгэлдээ, гэмт хэргийн улмаас эрх нь хөндөгдсөн хохирогчийн эрхийг нөхөн сэргээх тогтолцоог цогцоор нь бүрдүүлэх ёстой хэмээн үзэж буйгаа илэрхийлсэн. Тодруулбал, «Хохирогчийн сэтгэл санаа, бие махбод, эрүүл мэндийн хохирлыг барагдуулах арга механизмыг судалж, өөрийн улс орны нөхцөл байдалд тохирсон хохирлыг тогтоох арга зүй, хохирогчид үйлчлэх үйлчилгээ, нийгмийн халамж дэмжлэг, туслалцаа, хохирлыг барагдуулах санг багтаасан хохирогчийн эрхийг хамгаалах тогтолцоо бүрдүүлж, гэмт хэргээр хөндөгдсөн эрхийг нөхөн сэргээх тогтолцоог цогцоор нь бүрдүүлэх нь зүйтэй гэжээ. Тэдгээрээс юуны өмнө, эдийн бус хохирол, бие эрхтэн, амь насны үнэлгээг тогтоох аргачлал, арга зүйг боловсруулж, гэмт хэргийн улмаас нас барсан иргэний оршуулгын зардлыг төлснөөр, эд эрхтнээсээ хагацсан иргэнд протезын төлбөр гаргуулснаар хүний амь нас, эд эрхтний нөхөн төлбөр дуусаж, гэмт хэргийн хохирол, хор уршиг арилсанд тооцсоор байх нь шударга ёсонд яав ч нийцэхгүй» хэмээн онцолсон. Иймд гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг төрөөс шаардлагатай тохиолдолд нөхөн барагдуулахдаа бодит хохирлыг үнэлж барагдуулах хэрэгцээ, шаардлага тулгамдаж байна.

#### **А. Хууль тогтоомжийн уялдаа холбоо, нэгдсэн зохицуулалтын асуудал**

Монгол Улсын Хүний Эрхийн Үндэсний Комиссын “Монгол Улс дах хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 17 дах илтгэл”-д шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрийн дагуу төрийн байгууллага, албан тушаалтны буруутай үйл ажиллагааны улмаас иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад учирсан хохирлыг төрөөс тухай бүр олгох, холбогдох төсвийг нэмэгдүүлэх, гарсан шүүхийн шийдвэрийг бүрэн хэрэгжүүлэх,

36 Б. Батболд, Гэмт хэргийн улмаас иргэний амь нас, эрүүл мэндэд учирсан хохирлыг төрөөс нөхөн барагдуулах талаарх үзэл баримтлал, Хууль дээдлэх ёс, 2020, №3.

37 Нээлттэй нийгэм форум, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн дөчин тавдугаар бүлгийн хэрэгжилт. Судалгааны тайлан, 2021 он, ISBN: 978-9919-9742-7-5.

буруутай албан тушаалтанд оногдуулах хариуцлагыг тодорхой болгох шаардлагатай байгаа талаар дурджээ<sup>38</sup>. Тухайлбал, Комисс 2006 оноос эхлэн Иргэний хуульд заасны дагуу олон улсын гэрээгээр баталгаажуулсан зөрчигдсөн эрхийг сэргээлгэх, эдийн болон эдийн бус гэм хорын хохирлыг арилгуулах, буруутай этгээдээр нөхөн төлүүлэхээр 38 иргэнийг төлөөлөн нийт 3,416,469,295 төгрөгийн нэхэмжлэлийг шүүхэд гаргажээ. Үүнээс эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад шүүгч, прокурор, мөрдөгч, эрх бүхий албан тушаалтны хууль зөрчсөн ажиллагааны улмаас иргэдэд учруулсан хохирлыг төрөөр нөхөн төлүүлэхээр 27 иргэнийг төлөөлж нийт 2,776,200,674 төгрөгийн нэхэмжлэлийг гаргасан бөгөөд шүүхээс 450,755,172 төгрөгийг Засгийн газрын нөөц сангаас гаргуулж, нэр бүхий иргэдэд олгохоор тус тус шийдвэрлэжээ. Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалтыг авч үзвэл төрийн албан хаагчийн буруутай үйл ажиллагааны улмаас учирсан хохирлыг Засгийн газрын нөөц сангаас гаргуулах, гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг барагдуулах төрийн сангууд тусдаа байгааг анхаарах нь зүйтэй. Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирол болон шүүхийн өмнөх болон дараах үйл ажиллагааны явцад учирсан хохирлыг нөхөн төлөх сангийн тогтолцоо үүссэн. Энэ нь хохирогчдод ялгаатай хандах байдлыг бий болгож, хуулийн өмнө бүгд эрх тэгш байх зарчмыг зөрчиж буй явдал юм.

Түүнчлэн гадаад улсын туршлагаас харахад төрийн албан хаагчийн буруутай үйл ажиллагаа болон гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нэг сангаас барагдуулдаг тогтолцоотой байна. Гэвч Монгол Улсад хууль тогтоомжийн нэгдмэл байдал дутмагаас болж тус тусдаа хууль тогтоомжоор зохицуулж байна. Тухайлбал, залилан зэрэг гэмт хэргийн улмаас учирсан хадгаламж, зээлийн хоршооноос хохирсон хохирогчд Хохирлыг эргэн төлөгдөх нөхцөлөөр барагдуулах тухай хуулиар зохицуулж, төрийн албан хаагчийн буруутай үйл ажиллагаанаас үүссэн хохирлыг Засгийн газрын нөөц сангаас гаргуулж буй практик байгаа бөгөөд, гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулийг баримтлан Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох сангаас “Зарим төрлийн гэмт хэргийн хохирогчид төрөөс нөхөн төлбөр олгох журам”-д зааснаар төлбөрийг барагдуулж байна. Мөн бусдын хууль бус үйлдлийн улмаас учруулсан хохирлыг төрөөс нөхөн төлүүлэхтэй холбоотой асуудлыг Эрүүгийн хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Иргэний хууль болон Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх хуулийн холбогдох заалтуудаар зохицуулжээ. Төрөөс нөхөн олговор олгох тухай тусгай зохицуулалт байгаа хэдий ч хангалттай хэмжээнд тодорхой, ойлгомжтой, системчлэлтэй эсэх, тус тусын эрх зүйн харилцааны онцлогт нийцсэн эсэхэд анхаарал хандуулах нь зүйтэй юм. Энэ талаар төрийн хариуцлагын тогтолцоо хараахан эрх зүйн цогц салбар болж хөгжөөгүй байгаа бөгөөд түүхэн хөгжлийн болон агуулгын үүднээс авч үзвэл өөр хоорондоо ихээхэн ялгаа бүхий хууль тогтоомжид тусгалаа олсон байна. Эдгээр нь зөрчилтэй, харилцан уялдаагүй байгаа нь төрийн хариуцлагыг ил тод бус, хийдэл цоорхойтой болгож байгаа тухай профессор Б. Чимид онцлон тэмдэглэжээ. Төр нь хохирогчдын хохирлыг барагдуулах үүргийг олон улсын хэм хэмжээгээр, үндэсний хууль тогтоомжоор хүлээснийг Монгол Улс хэрхэн биелүүлж буйд дүн шинжилгээ хийвэл, хууль тогтоомжийн уялдаа холбоо байхгүй, нэгдсэн зохицуулалтгүй, тусгайлсан хууль тогтоомжгүй байгаа нь анхаарал татаж байна. Нэгдсэн уялдаа холбоог хангасан зохицуулалт хийгдсэнээр

---

38 Хүний Эрхийн Үндэсний Комисс, Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 17 дах илтгэл, 2018 он.

нийгмийн хөгжлөөс гадуур орхигдож, эрх ашиг нь хөндөгдөж буй бүлгийн эрхийг хангах, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, байгууллагын эрх, үүрэг, зохион байгуулалтыг нарийвчлан зохицуулах боломж бүрдэх учиртай.

### **ХОЁР. АСУУДЛЫГ ШИЙДВЭРЛЭХ ЗОРИЛГЫГ ТОДОРХОЙЛСОН БАЙДАЛ**

Хуулийн төслийг боловсруулах зорилго нь 2017 оны Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн зорилго, үзэл баримтлал, Монгол Улсын Үндсэн хуулиар баталгаажсан хохирогч хохирлоо нөхөн төлүүлэх эрх, шударга ёсны зарчим, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулиар боловсронгуй болгосон зарчимд нийцүүлэн явуулах нөхцлийг бүрдүүлэхэд оршино.

Аргачлалын 4-т заасны дагуу асуудлыг шийдвэрлэх зорилгыг дараах байдлаар тодорхойлж байна.

Зорилго: “Хохирогчийн эрх ашгийн баталгаат байдлыг хангах”;

Зорилт 1: “Хохирогчийн эрхийг сэргээх, нөхөн барагдуулах талаарх харилцааг зохицуулах”;

Зорилт 2. “Хохирлын сангийн тухай хяналт, зохицуулалтын механизмыг хангах”;

Зорилт 3. “Төрөөс нөхөн төлбөр авах эрх бүхий хохирогчийн шалгуур үзүүлэлт, хууль, эрх зүйн орчныг тодорхой болгох”;

Зорилт 4. “Хохирол нөхөн төлүүлэх үйл явц түргэн, шуурхай хийгдэж, дуусгавар болох зохицуулалтыг бий болгох”.

### **ГУРАВ. АСУУДЛЫГ ЗОХИЦУУЛАХ ХУВИЛБАРУУДЫГ ТОГТООЖ, ТЭДГЭЭРИЙГ ЭЕРЭГ, СӨРӨГ ТАЛЫГ ХАРЬЦУУЛСАН БАЙДАЛ**

Аргачлалын 5.1 дүгээр зүйлд зааснаар асуудлыг зохицуулах хувилбаруудыг тогтоож, эерэг болон сөрөг талыг харьцуулан үзэх ажлын хүрээнд дээр дурдсан асуудлыг шийдвэрлэх зорилгыг биелүүлэхэд чиглэсэн хувилбаруудыг тогтооно.

Аргачлалын дээрх зүйлд зааснаар асуудлыг шийдвэрлэх дор дурдсан хувилбарууд байна:

5.1.1. “тэг” хувилбар буюу шинээр зохицуулалт хийхээс татгалзах;

5.1.2. хэвлэл мэдээлэл болон бусад арга хэрэгслээр дамжуулан олон нийтийг соён гэгээрүүлэх;

5.1.3. зах зээлийн механизмаар дамжуулан төрөөс зохицуулалт хийх;

5.1.4. төрөөс санхүүгийн интервенц хийх;

5.1.5. төрийн бус байгууллага, хувийн хэвшлээр тодорхой чиг үүргийг гүйцэтгүүлэх;

5.1.6. захиргааны шийдвэр гаргах;

5.1.7. хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах.

Хувилбар		Зорилгод хүрэх байдал	Зардал, үр өгөөжийн харьцаа	Үр дүн
1	Тэг хувилбар	Өнөөгийн тулгамдсан асуудал арилахгүй үргэлжлэх бөгөөд зорилгод хүрэх боломжгүй.	Нэмэлт зардал гарахгүй ч хуулийг нарийн тодорхой болгоогүйгээс хохирогчдын эрх ашгийг хөндсөн сөрөг үр дагавар ихэснэ.	Үр дүн сөрөг
2	Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр ухуулга, сурталчилгаа хийх	Хохирогчдын эрхийг хуулиар хамгаалахад нөлөөлөх ч асуудлыг шийдвэрлэн зорилгод хүрэх боломжгүй.	Зардал тодорхой хэмжээнд гарна. Асуудлыг үүсгэж буй шалтгаан, нөхцлийг арилгахгүй.	Үр дүн сөрөг
3	Зах зээлийн эдийн засгийн хэрэгслүүдийг ашиглан төрөөс зохицуулалт хийх	Төрөөс зах зээлийн эдийн засгийн хэрэгслүүдийг ашиглах зохицуулалт хийх боломжгүй.	Зардал тодорхой хэмжээнд гарна. Асуудлыг үүсгэж буй шалтгаан, нөхцлийг арилгахгүй.	Үр дүнд хүрэхгүй
4	Төрөөс санхүүгийн интервенц хийх	Төрөөс интервенц хийх шаардлагагүй.	Тодорхой хэмжээний зардал гарна. Асуудлыг үүсгэж буй шалтгаан, нөхцлийг арилгахгүй.	Үр дүнд хүрэхгүй
5	Төрийн бус байгууллага, хувийн хэвшлээр тодорхой чиг үүргийг гүйцэтгүүлэх	Энэ нь бүхий л аж ахуй эрхлэгчид хамааралтай. Тодорхой холбоод үүнийг шийдвэрлэх боломжгүй.	Зардал шаардагдана. Асуудлыг үүсгэж байгаа гол шалтгаан, нөхцлийг арилгаж, бууруулж чадахгүй.	Тодорхой үр дүнд хүрэхгүй
6	Захиргааны шийдвэр гаргах	Иргэний үндсэн эрхийг хуулиар л хамгаалах боломжтой учир захиргааны шийдвэр гарган хамгаалах боломжгүй.	Асуудлыг үүсгэж байгаа шалтгаан, нөхцлийг арилгахад нөлөөлж чадахгүй.	Тодорхой үр дүнд хүрэхгүй.
7	Хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах	Үндсэн хууль, Эрүүгийн хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн зорилго, зарчмыг зөрчсөн хуулийн хийдлийг засах боломж бүрдэнэ. Үр ашигтай зохицуулалт бий болгох боломжтой.	Зардал гарах боловч асуудлыг үүсгэж байгаа гол шалтгааныг шийдвэрлэх гол гарц болно.	Үр дүнтэй

Энэхүү дүгнэлтийг хийхдээ тухайн хувилбаруудыг сонгосноор зорилгод хүрэх байдал, хэрэгжүүлэхтэй холбоотой гарах зардал, үр өгөөжийн харьцаа зэрэг үзүүлэлтээр харьцуулан судалсан болно. Дээр дурдсан Аргачлалын 5.1.1-5.1.6-д заасан хувилбаруудын агуулгаас харахад эдгээрийн аль нь ч энэхүү тайлангийн Хоёр дахь хэсэгт заасан асуудлыг шийдвэрлэх зорилтод хүрэх хувилбар биш байна. Учир нь одоогийн хууль тогтоомжид тухайн асуудлыг зохицуулсан хэм хэмжээ байгаа хэдий ч уг асуудал үүсэх болсон шалтгаан, нөхцөл, тухайн харилцааг тусгайлан зохицуулсан цогц буюу нэгдмэл “хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах” буюу Аргачлалын 5.1.7-д заасан хувилбараар зорилтод хүрэх боломжтой гэж үзэж байна.

Аргачлалын 5.4.1-д, тухайн асуудал нь хүний салшгүй эрхэд буюу Монгол Улсын Үндсэн хууль болон бусад хуульд заасан хүний эрхийг хязгаарлах бол хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах хувилбарыг шууд сонгоно гэж заасан. Асуудал нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургаадугаар зүйлийн 14 дэх хэсэгт “... эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдсөн гэж үзвэл уул эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд гомдол гаргах, нотлох баримтыг шалгуулах, шударга шүүхээр шүүлгэх эрхтэй” гэж заасан хүний салшгүй эрхийг хөндөж байх тул хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах хувилбарыг шууд сонгоно. Үндсэн хууль болон ЭХХШтХ, Эрүүгийн хуулийн зорилго,

зарчимд нийцэхгүй байх нь эрүүгийн эрх зүйн тогтолцоонд сөрөг үр дагавар бий болгож, иргэдийн үндсэн эрх зөрчигдөж, шүүхэд итгэх итгэлийг ихээр эвдэх эрсдэл дагуулна. Энэ тохиолдолд хуулийн төсөл боловсруулах нь зүйтэй юм.

## **ДӨРӨВ. ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ХУВИЛБАРУУДЫН ҮР НӨЛӨӨГ ТАНДАН СУДАЛСАН БАЙДАЛ**

Аргачлалын 6-д заасны дагуу сонгон авсан зохицуулалтын хувилбарын үр нөлөөг дараах шалгуур үзүүлэлтийн дагуу үнэлсэн болно.

Жич: Хүний эрх, эдийн засаг, нийгэм, байгаль орчинд үзүүлэх үр нөлөөг шалгуур асуултын дагуу тандсан байдлыг үнэлгээний тайлангийн хавсралт 1, 2, 3, 4-өөс үзнэ үү.

### **4.1. Хүний эрхэд үзүүлэх үр нөлөө**

Хүний эрхэд ямар нэгэн сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй бөгөөд харин ч хүний эрхийг хангах, эрхээ эдлэх боломж, нөхцлийг бүрдүүлнэ.

### **4.2. Эдийн засагт үзүүлэх үр нөлөө**

Улсын төсөвт дарамт үзүүлэх эрсдэлтэй.

### **4.3. Нийгэмд үзүүлэх үр нөлөө**

Гэмт хэргийн хохирол, хор уршгийг шударгаар барагдуулах, шаардлагатай тохиолдолд төрөөс хохирлыг төлүүлэх нь Монгол Улсын Үндсэн хуулиар баталгаажсан хүний эрх төдийгүй, нийгмийн эмзэг бүлгийн хохирогчдын эрхийг хамгаалах, гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд чухал үр нөлөөтэй<sup>39</sup>. Мөн судлаачид онцлохдоо “иргэдийн эрүүгийн эрх зүйн тогтолцоо, шүүх, шударга ёсонд итгэх итгэл сайжрахаас гадна хохирогчдыг өрөвдөх, хайрлах, хүн чанартай байх, зовлонг нь ойлгох нинжин сэтгэлийн бэлэг тэмдэг болох учиртай хэмээн онцлон тэмдэглэдэг. Улмаар нийгмийн, иргэдийн эв нэгдлийг хангах маш чухал асуудал” хэмээн үзэх хандлага байгааг дурдах нь зүйтэй<sup>40</sup>. Мөн хохирогчдын эрүүгийн эрх зүйн тогтолцоонд итгэх итгэл сайжирснаар цагдаагийн байгууллагад хандах хандлага ихэсэж, хэрэг бүртгэлтийн үйл ажиллагаанд эерэгээр нөлөөлөх төдийгүй, нуугдмал гэмт хэргийг нээн илрүүлэхэд чухал үр нөлөөтэй хэмээн судлаачид онцолдог.<sup>41</sup>

### **4.4. Байгаль орчинд үзүүлэх үр нөлөө**

Байгаль орчинд ямар нэгэн шууд ба шууд бус сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй.

4.5. Монгол Улсын Үндсэн хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ, бусад хуультай нийцэж байгаа эсэх

Монгол Улсын Үндсэн хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ, бусад хуультай бүрэн нийцэж байна.

39 Үндэсний статистикийн хороо, Гэмт хэргийн хохирогчийн өнөөгийн байдалд хийсэн баримтын судалгаа, 2014 он, [https://1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Victimization\\_survey.pdf&In=Mn](https://1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Victimization_survey.pdf&In=Mn)

40 Miers, D., Offender and state compensation for victims of crime: Two decades of development and change. *International Review of Victimology*, 2014, 20(1), pp.145-168.

41 HALDANE, J., & HARVEY, A. (1995). The Philosophy of State Compensation. *Journal of Applied Philosophy*, 12(3), 273–282. <http://www.jstor.org/stable/24354130>

## **ТАВ. ОЛОН УЛСЫН БОЛОН БУСАД УЛСЫН ХУУЛЬ, ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТТАЙ ХАРЬЦУУЛСАН БАЙДАЛ<sup>42</sup>**

Орчин үед дэлхий нийтийн техник технологийн өндөр хөгжилтэй уялдан хүн амын төвлөрөл, үйлдвэржилт, даяарчлал асар хурдацтай явагдаж, улмаар хүний амь нас, эрүүл мэнд, сэтгэл санаа, эд хөрөнгийн эрсдэл маш ихээр үүсэж, гэмт хэрэг гаралтын түвшин ихэсэж байна. Үүнтэй холбогдуулан хүний эрхийг хангах, түүний зөрчигдсөн эрхийг сэргээх үүднээс гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирол, гэм хорыг арилгах асуудал, түүнийг хэрэгжүүлэх хууль, эрх зүйн тогтолцоо дэлхий дахинаа улам боловсронгуй болон хөгжиж байна. Хохирлын хэмжээг бодитой тогтоох, нөхөн барагдуулах нийтлэг аргыг боловсруулахад тухайн улс орны онцлог, эдийн засгийн байдал, гэмт хэрэг гаралтын түвшин чухал байр суурийг эзэлж байна. Олон улсын жишгээс харахад байгалийн давагдашгүй гамшигт үзэгдэл, террорист, дайн, бослого үймээн зэрэг гэмт этгээд нь тодорхойгүй, олох боломжгүй олон удаагийн нөхцөл байдлын улмаас төрөөс хохирогчдыг дэмжих, нөхөн олговор олгох зэрэг үндэсний тогтолцоог улам боловсронгуй болгох шалтгаан нөхцөл үүссэн байна.

Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг зайлшгүй тохиолдолд төрөөс нөхөн барагдуулах хариуцлагыг Үндсэн хуулиар болон олон улсын эрх зүйн түвшинд баталгаажуулсан байна. Өөрөөр хэлбэл, онолын түвшинд үзэхэд төр нь гэмт хэргийн гаралтыг зогсоох, бууруулах, иргэдийн амар амгалан, аюулгүй байдлыг хамгаалах үүргийг хүлээсэн болохынхоо хувьд хохирогчдын эрх ашгийг сэргээх, нөхөн төлбөр барагдуулах тодорхой хэмжээний хариуцлагыг заавал үүрэх ёстой гэсэн чиг хандлагыг олон улсын түвшинд баримталж байна. Иймд төрөөс хохирогчдын эрх ашгийг нөхөн сэргээхтэй холбоотойгоор төрөөс зайлшгүй тохиолдолд барагдуулах тухай тусгай хууль тогтоомжтой бөгөөд гэмт хэргийн хохирогч нарт туслалцаа үзүүлэх чиг үүрэг бүхий төрийн болон төрийн байгууллагыг байгуулж, төрөөс дэмжлэг үзүүлдэг. Олон улсын түвшинд төрөөс хохирол барагдуулах сангийн эх үүсвэрийг гэмт этгээдээс татан авч санхүүжүүлэх, эсхүл татвар төлөгчдийн мөнгөөс буюу улсын төсвөөс санхүүжүүлэх гэсэн хоёр үндсэн загвар байгаа юм.

Олон улсын жишгээс үзэхэд гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирол нөхөн төлүүлэхтэй холбоотой хууль тогтоомжуудыг “Crime victim aid”, “Crime victim relief fund”, “Crime victims benefit payment law” гэх мэтчилэн, хохирогчдод үзүүлэх “тусламж” гэдэг утгаар нь нэрлэж байгаа бол, нөгөөтэйгүүр “Victim compensation act”, “Law on crime victims fund”, “Violence victims compensation act” гэх зэрэг хохирогчдын “нөхөн төлбөр” гэсэн шууд утгаар нэрлэж буй чиг хандлага байгааг бас дурдах нь зүйтэй. Иймд зорилго, зохицуулалтын онцлог, ямар харилцааг зохицуулж байгаагаас хамааран нэр томъёог зохистой, зөв утгаар нь хэрэглэх нь зүйд нийцнэ. Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг барагдуулах хууль тогтоомжийг боловсруулахдаа “нөхөн төлбөр” гэсэн нэр томъёог хэрэглэх нь зүйтэй юм. Академич С. Нарангэрэл “Монгол Улсын хууль зүйн нэвтэрхий толь бичиг” бүтээлдээ “нөхөн олговор”-ыг “нөхөн төлбөр”-тэй адилхан утга агуулгатай гэж үзсэн. Нөхөн олговор гэдэг (compensation) нь “хуульд үндэслэн эсхүл хуулийн дагуу, иргэн, хуулийн этгээдэд учруулсан хохирлыг төрөөс арилгах арга хэмжээ” хэмээн, өөрөөр хэлбэл хохирлыг төрөөс барагдуулж буй хэлбэр хэмээн төрд хамааруулан онцлон тодорхойлжээ. Иймд хууль тогтоомжийг боловсруулахдаа “Хохирлын сан” гэж нэрлэх бус харин “Нөхөн төлбөрийн сан” гэж томъёолох нь зүйтэй байж болох юм.

42 Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн хийсэн Хохирлын сангийн тухай харьцуулсан судалгааны тайлангаас дэлгэрүүлж үзэх боломжтой.

Хохирлын сангийн тогтолцоо нь тухайн улс орны онцлог, эдийн засгийн боломж, үндэсний сэтгэхүйгээс шууд хамааралтай байгааг онцлох нь зүйтэй. Монгол Улсад 2012 оноос эхэлсэн Эрүүгийн эрх зүйн шинэчлэлийн үндсэн чиглэлийн нэг нь хохирогч хамгаалах, хохирол барагдуулах тогтолцоог бүрдүүлж хэрэгжүүлэх явдал билээ. Гэмт хэргийн хохирол, хор уршгийг шударгаар барагдуулах, шаардлагатай тохиолдолд төрөөс хохирлыг төлүүлэх нь Монгол Улсын Үндсэн хуулиар баталгаажсан хүний эрх төдийгүй нийгмийн эмзэг бүлгийн хохирогчдын эрхийг хамгаалах, гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд чухал үр нөлөөтэй<sup>43</sup>. Иймд Монгол Улс нь байгалийн гамшгийн эрсдэлт үзэгдэл болон гэмт хэргийн гаралт бага, харьцангуй тайван орон болохын хувьд төрөөс олгох нөхөн төлбөрийн хамрах хүрээ, хэмжээ мөн харьцангуй бага боловч нөхөн олговрын үндэсний тогтолцооны эрх зүйн зохицуулалт болон практик ажиллагаа нь гадаадын хөгжингүй улс орнуудаас ихээхэн хоцрогдмол байна. Өөрөөр хэлбэл, Монгол Улсын хууль тогтоомжид гэмт хэргийн хохирогчийн эрх зүйн байдал олон улсын стандартад зарим талаар дөхөж очсон боловч, ихэвчлэн тунхаглалын шинжтэй, хохирол нөхөн төлүүлэх механизм, зохион байгуулалт, эдийн засгийн баталгаа, бааз суурь байхгүйн улмаас хүний эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол зөрчигдсэн хэвээр байна.

Мөн гэмт хэргийн улмаас хохирсон иргэдийн зөрчигдсэн эрхийг нөхөн сэргээх, учирсан хохирлыг барагдуулах эрх зүйн зохицуулалт хангалттай мэт боловч тунхаглалын шинжтэй учраас хэрэгжих механизм нь тодорхой бус байна. Олон улсын эрх зүйн стандарт, үндсэн зарчмуудтай харьцуулан үзэхэд гэмт хэргийн хохирогчийн төрөөс нийгмийн халамж тусламж авах, эрх бүхий байгууллагаас мэдээлэл авах эрх дотоодын хэм хэмжээнд тодорхой тусгагдаагүйгээс хамаарч, төрөөс нөхөн төлбөр авах, нөхөн олговор олгох асуудал олон улсын жишгээс хол хоцорчээ. Өөрөөр хэлбэл, хүн, хуулийн этгээд гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлоо барагдуулж, хор уршгаа нөхөн төлүүлж чадахгүй байсаар байна. Тус сангаас эмчилгээний болон оршуулгын зардал, хөдөлмөрийн чадвараа алдсанаас дутуу авсан цалин хөлс, түүнтэй адилтгах орлогыг л олгохоор заасан нь гэмт хэргийн хохирогчийн хохирлыг хангалттай хэмжээнд, шударгаар нөхөн барагдуулах зарчимд бүрэн нийцээгүй гэж дүгнэж болох юм<sup>44</sup>.

Монгол Улсад гэмт хэргийн улмаас хохирогчийн эрхийг хангах чиглэлээр эрх зүйн зохицуулалт, түүнийг хэрэгжүүлэх арга барил шинэчлэгдээгүй, тодорхой аргачлал, журмуудыг шинээр батлан хэрэгжүүлээгүй, мөн хууль сахиулагчдын хуучин хэвшмэл хандлагаас шалтгаалж гэмт хэргийн улмаас хохирсон хохирогчийн эрхийг хангах, түүнийг нөхөн сэргээх байдал хангалтгүй байна. Иймд хууль тогтоогчийн үзэл санаа буюу хохирогчийн эрхийг хангахад ахиц дэвшил гаргах, хохирол, хор уршгийн төрөл хэмжээг үнэлж, түүнийг барагдуулах байдалд ахиц гаргах хуулийн зорилт үндсэндээ хэрэгжээгүй гэж үзэж болохоор байна<sup>45</sup>.

Энэхүү судалгаанаас дүгнэвэл, эх газрын эрх зүйн тогтолцоо болон англи-саксоны эрх зүйн тогтолцооны онцлогоос үл хамааран гадаадын улс орнууд төрөөс хохирлыг барагдуулах тухай нийтлэг асуудлуудад анхаарлаа хандуулж байна. Энэ нь ямар гэмт хэргийн улмаас хохирсон хохирлыг нөхөн төлүүлэх, ямар нөхцөлд ямар хохирогчдод нөхөн төлбөр олгох, хамрагдах боломж хэр вэ гэсэн үндсэн

43 Үндэсний статистикийн хороо. (2014). Гэмт хэргийн хохирогчийн өнөөгийн байдалд хийсэн баримтын судалгаа, [https://1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Victimization\\_survey.pdf&ln=Mn](https://1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Victimization_survey.pdf&ln=Mn)

44 Нээлттэй нийгэм форум, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн Дөчин тавдугаар бүлгийн хэрэгжилт, судалгааны тайлан, 2021 он, ISBN: 978-9919-9742-7-5.

45 Мөн тэнд, 15 тал

асуултуудад хариулахыг эрэлхийлж, өөр өөр байдлаар ялгаатай зохицуулсан байна. Тухайлбал, Европын Холбооны орнуудын хувьд “санаатай хүч хэрэглэсэн гэмт хэрэг”, “бэлгийн хүчирхийлэл”-д холбогдох гэмт хэргийн улмаас хохирогчдод нөхөн төлбөр олгохоор зохицуулсан байгаа ч эд хөрөнгөтэй холбоотой гэмт хэргийг оруулаагүй байгаа нийтлэг зохицуулалтыг онцлох нь зүйтэй.

Гэмт хэргийн төрлөөр ангилснаас гадна, мөн төрөөс нөхөн төлбөр авахад зохимжгүй (undeserving victims), (inappropriate) хохирогчдыг нарийвчлан тодорхойлсон байна. Тухайлбал, гэмт этгээд рүү дайрч зүй зохисгүй үйлдэл хийсэн, зодоон цохионд сайн дураараа оролцсон, түрэмгий, заналхийлсэн үйлдэл хийсэн, эсхүл гэмт хэргийн үйл явдлыг өдөөн хатгасан, нөлөөлсөн тохиолдолд нөхөн төлбөр авах харилцаанд “нөхөн төлбөр хүртэх эрхгүй хохирогч” хэмээн үзэж, хохирогчдод тодорхой шалгуур тавьсан байгааг хууль тогтоогч анхааран үзэж, хууль тогтоомждоо шинээр тусгах нь зүй ёсны юм.

Харин эрх зүй өндөр хөгжсөн зарим улс оронд гэм буруутай этгээдээс хохирлыг нэхэмжилж барагдуулах, гэм буруутай этгээд тогтоогдоогүй бол эд хөрөнгө, бие эрхтэн, сэтгэл санаанд учирсан хохирлыг төрөөс нөхөн төлж барагдуулдаг тогтолцоог өөрийн орны онцлогт тохируулан баталгаажуулсан байна. Хохирлын сангийн тогтолцоог бүрдүүлэхэд хохирогч төр хоёрыг холбон зуучлах байгууллага буюу хохирогчид зөвлөгөө өгдөг, өргөдлийг хүлээн авдаг цагдаагийн байгууллагаас гадна, хохирогчийг дэмжих алба, төрийн болон төрийн бус байгууллагууд хамтран ажилладаг болсноор хохирол нөхөн барагдуулах тогтолцоо, түүний хамрах хүрээ өргөсөж, үр дүнгээ өгөх ач холбогдолтой байна. Тухайлбал, гадаад орнуудын туршлагаас авч үзвэл, төрөөс нөхөн олговор олгох тухай мэдээллийг анхан шатны нэгж болох цагдаагийн байгууллага хариуцан ажиллах, өргөдлийн маягтыг хохирогчдод өгөх, төрөөс нөхөн олговор авах боломжийн талаар таниулан сурталчлах, хохирогчдод чиглэл өгөх зэрэг олон талт чиг үүргийг ногдуулсан хандлага ажиглагдаж байна. Тус өргөдлийн шаардлагыг хангасан гэж үзвэл Хохирол нөхөн барагдуулах зөвлөлд, Хохирлын нөхөн олговрын албанд дамжуулан өгдөг бөгөөд өргөдлийг хянан хэлэлцэж эцсийн байдлаар дүгнэлт гаргадаг тусгай чиг үүрэг бүхий хараат бус байгууллага байдаг. Зарим улсад тусгай байгууллага, тухайлбал БНСУ-д Прокурорын байгууллагын дэргэд тусгай чиг үүрэг бүхий Хохирол нөхөн төлүүлэх алба ажиллаж асуудлыг шийдвэрлэдэг. Ингэснээр өргөдөл гомдол түргэн шуурхай шийдвэрлэгдэх үндэс болж байгаа төдийгүй ихэнхи тохиолдолд хэрэг гарсан өдрөөс эхлэн хохирлыг нөхөн төлөх гэмт этгээдийн боломж бололцоог судлан, хэрэв гэмт этгээд олдохгүй зэрэг шалтгаан байгаа тохиолдолд анхан шатны нэгж болох цагдаагийн байгууллагаас өргөдлийн маягтыг авч, цаг алдалгүй зохих шийдвэр гаргах эрх бүхий байгууллагад дамжуулан өгдөг нь сайшаалтай юм.

Харин манай Монгол Улсад шүүхийн шийдвэр гарсны дараа Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газраас өргөдлийн маягтыг авдаг нь ялгаатай зохицуулалт юм. Төрөөс нөхөн олговрыг олгох талаар хамгийн сүүлийн шатанд шийдвэрлэдэг нь хохирогчийн эрх ашгийг зөрчих нөхцлийг бүрдүүлж байна. Мөн иргэд хаанаас маягтыг авах, хаана өгөх, хэн хариуцах тухай нарийвчилсан мэдээлэл дутмаг байхаас гадна төрөөс хохирлыг барагдуулах тухайд хяналт тавьж, хохирогчдыг чиглүүлж өгөх субъект тодорхойгүй. Өөрөөр хэлбэл, хохирлыг төрөөс барагдуулах тухай хүсэлтийг зуучлан холбох байгууллага байхгүй. Улмаар иргэд төрөөс нөхөн олговор авах боломжийн талаар мэдлэг, мэдээлэлгүйгээс болж зохих байгууллагад хүсэлт, өргөдөл өгдөггүй байх сул тал гарч байна.



Иргэдийг гэмт халдлагаас хамгаалах, гэмт хэргийн улмаас учирсан материаллаг болон сэтгэл санааны хохирлыг нөхөн барагдуулах нь төрийн болон нийгмийн чухал чиг үүрэг юм<sup>46</sup>. Гэвч Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулийн 13 дугаар зүйлд зааснаар зөвхөн хохирогчийн эмчилгээний зардал, оршуулгын зардал; хөдөлмөрийн чадвараа алдсанаас дутуу авсан цалин хөлс, түүнтэй адилтгах орлогыг нөхөн олгохоор хязгаарлан зохицуулсан нь сэтгэл санааны хохирлын нөхөн төлбөрийг орхигдуулж, бодит хохирлыг тооцохгүй байх нөхцлийг бүрдүүлсэн байна. Гэвч гаднын жишгээс харвал, тухайлбал, БНСУ-д дээр дурдсан төлбөрөөс гадна тэжээгчээ алдсаны тэтгэмж, сургалтын төлбөр, сэтгэл зүйн эмчилгээний төлбөрийг тооцон төрөөс олгох нөхөн олговорт багтааж буй нь бодит хохирлыг бүрэн хэмжээгээр олгох эрх зүйн орчинг бүрдүүлсэн байна.

Мөн олон улсын чиг хандлагаас харвал гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирол болон шүүхийн өмнөх болон дараах үйл ажиллагааны явцад учирсан хохирлыг нэг сангаас төлбөрийг нөхөн олгох тал дээр эрх зүйн нэгдмэл байдлыг хангасан байна. Гэвч Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалтыг авч үзвэл төрийн албан хаагчийн буруутай үйл ажиллагааны улмаас учирсан хохирлыг засгийн газрын нөөц сан, гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг хохирлыг барагдуулах төрийн сангууд тусдаа байгааг анхаарах нь зүйтэй.

Мөн Монгол Улсад төрөөс нөхөн олговор олгох тухай тусгай чиг үүрэг бүхий тогтмол үйл ажиллагаа явуулдаг тусгай эрх бүхий байгууллага байхгүй буюу зөвхөн ерөнхий чиг үүрэг бүхий Аймаг, нийслэлийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газарт шүүхийн шийдвэр гарсны дараа өргөдлийг өгөхөөр хуульчлан зохицуулсан байна. Энэ нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газарт хариуцуулсан төдий боловч тэр чиглэлээр дагнан, тогтвортой үйл ажиллагаа явуулдаггүйн улмаас өргөдлийг хянан хэлэлцэх хугацааг удаашруулж, хүнд сурталд автагдах, хохирогчдыг залхаах, нөхөн олговор олгох хугацааг удаашруулах зэрэг олон асуудлыг дагуулж буйг дурдах нь зүйтэй. Аймаг, нийслэлийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газар өргөдлийг хянан хэлэлцэж, зохих шийдвэрийг ХЗДХЯ-нд хүргүүлснээр ХЗДХ-ийн сайд эцэслэн шийдвэрлэдэг байдал нь хүнд суртлыг дагуулж, хугацаа алдах эрсдэл үүсгэж байна.

Гадаад улсад төрөөс хохирол нөхөн төлүүлэх зөвлөлөөс гарсан шийдвэртэй санал нийлэхгүй тохиолдолд хохирогч нь дээд шатны байгууллага болох Нөхөн олговрын ерөнхий зөвлөлд давж заалдах эрхийг хуульчлан зохицуулсан байдаг. Энэ нь тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллага асуудлыг шуурхай авч хэлэлцэх боломжийг агуулж байна. Харин Монгол Улсад хохирогч холбогдох асуудлаар давж заалдах эрх, түүнийг шийдвэрлэх эрх бүхий байгууллагын тухайд Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох журмын 7.1-д “Өргөдөл гаргагч нь нөхөн төлбөр олгох ажиллагаатай холбоотой гомдлоо шүүхэд гаргаж болно” хэмээн тодорхойгүй, ойлгомжгүй байдлаар тусгасан нь хохирогчийг залхаах, мухардалд оруулах нөхцлийг үүсгэж байна гэж дүгнэв.

Мөн Монгол Улсын хувьд төрөөс нөхөн олговор олгох зохицуулалтын хамрах хүрээ нь хэт хязгаарлагдмал бөгөөд хохирогчид гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлоо ямар тохиолдолд төрөөс барагдуулах, ямар үндсэн шалгуур тавигдаж байгаа эсэх нь тодорхойгүй буюу тогтсон стандартгүй байна. Нөхөн олговор олгохгүй байх үндэслэлийг Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох журмын 7.1-д “Өргөдөл гаргагч нь хуурамч бичиг баримт бүрдүүлсэн, эсхүл гэм буруутай этгээд болон түүний хууль ёсны төлөөлөгч хохирлыг бүрэн барагдуулсан бол нөхөн

46 Б.Батболд. Гэмт хэргийн улмаас иргэний амь нас, эрүүл мэндэд учирсан хохирлыг төрөөс нөхөн барагдуулах талаарх үзэл баримтлал, Хууль дээдлэх ёс, 2020, №3.

төлбөр олгохоос татгалзаж өргөдөл гаргагчид хариу мэдэгдэнэ” хэмээн заасан нь судлагдсан орнуудын хууль тогтоомжтой адил нийтлэг зохицуулалттай хэдий ч хэт ерөнхий байна. Өөрөөр хэлбэл, нөхөн олговор олгохыг татгалзах үндэслэлүүдийг нарийвчлах, хамрах хүрээг ил тод байдлаар өргөжүүлэх шаардлагатай. Хохирлын нөхөн олговрыг олгохоос ямар тохиолдолд татгалзах, ямар тохиолдолд бүтэн болон хэсэгчлэн олгох тухай стандарт шалгуурыг журамлан тогтоогоогүй нь олон нийтэд хардлага төрүүлэх, нийгэмд тодорхойгүй байдал үүсгэх, хохирогчдод эрх тэгш хандах зарчмыг зөрчих нөхцлийг бий болгож байна. Түүнчлэн шийдвэр гаргагч эрх бүхий этгээд зөвхөн өөрийн дотоод үзэмжээр хохирол барагдуулах тухай шийдвэр гаргах нөхцлийг үүсгэж буйг дурдах нь зүйтэй. Мөн гадаад орнуудын хууль тогтоомжид шийдвэр гарснаас хойш тодорхой хоногийн дотор нөхөн олговрыг хохирогчид шилжүүлнэ гэж нарийвчлан заасан байдаг бол манай улсад тэр хугацааг хуульчлан заагаагүй нь тодорхойгүй байдал үүсгэх хандлагатай байна.

Олон улсын жишгийг харахад, тухайлбал, БНСУ-д нөхөн олговрыг ямар нөхцөлд олгох, олгохгүй байх тухай нарийвчлан зохицуулсан нь хохирогчдод эргэлзээ төрүүлэхгүй байх, шийдвэр гаргалтыг хөнгөвчлөх нөхцлийг бүрдүүлж байгаа юм. Мөн тус хуулиар төрөөс нөхөн олговор авах эрх бүхий этгээдийг нарийвчлан тогтоожээ. Тухайлбал, нөхөн олговор авах эрх бүхий субъектүүдийг ерөнхийлөн заасан байгаа бөгөөд гэр бүлийн гишүүдийг эрэмбэ дарааллаар нь ангилснаас гадна эхийн хэвлийд бүрэлдэж буй үр хөврөл хүртэл нөхөн олговор авах эрхтэйг заасан нь онцлог юм. Мөн нөхөн олговор авах хүсэлт гаргасан этгээд нь нийгмийн зан суртахууны хэм хэмжээг зөрчсөн буюу гэмт хэрэгт холбогдож байсан, шалгагдаж байгаа эсэхийг урьдчилан тогтоодог бөгөөд гэмт хэргийг мэдээлэх үүргээ биелүүлээгүй байх зэрэг түүхтэй байвал нөхөн олговрыг олгохгүй байхаар хуульчилжээ. Мөн төрийн албан хаагчийн буруутай үйл ажиллагааны улмаас учирсан хохирлыг барагдуулна гэхээсээ илүү эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх явцад үүссэн хууль бус, буруутай үйл ажиллагааны улмаас учирсан хохирлыг төрөөс нөхөн барагдуулна хэмээн нарийвчлан тусгасан нь онцлог юм.

Харин Монгол Улсад зөвхөн “Эрүүгийн хуульд заасан зарим гэмт хэргийн улмаас амь насаа алдсан этгээдийн хууль ёсны төлөөлөгч, хүнд гэмтэл учирсан хохирогчид нөхөн төлбөр олгоход зарцуулна” хэмээн хуульчилсан. Гэвч ЭХХШТХ 45.2-р зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Хүнийг хууль бусаар ял шийтгэсэн, баривчилсан, цагдан хорьсон, тодорхой үйл ажиллагаа явуулах, албан үүргээ биелүүлэхийг түр түдгэлзүүлсэн, эмнэлгийн байгууллагад байлгасан, албадан эмчлэх арга хэмжээ хэрэглэсэн, эрүүдэн шүүсний улмаас учирсан хохирлыг мөрдөгч, прокурор, шүүгчийн гэм бурууг үл харгалзан төр хариуцан арилгана.” хэмээн заасан нь төрөөс өөрт учирсан хохирлоо шаардах, нөхөн төлүүлэх эрхийг зохицуулж, улмаар уг эрхийг хангах үүргийг төрд хариуцуулсан тул тус сангаас нөхөн олговор олгох үндэслэлтэй. Гэвч аль сангаас төлбөрийг барагдуулах нь тодорхойгүй, хэрэгжүүлэх тухайд хууль зүйн зохицуулалтгүй бөгөөд тухайн гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг хохирлын сангаас олгохоор хуульчлан зохицуулаагүй байна. Иймд тус сангаас хохирлыг барагдуулах хүрээ хэт хязгаарлагдмал байгаа төдийгүй ЭХХШТХ болон Хохирлын сангийн тухай хуулийн нийцлийг хангах шаардлагатай.

Мөн зөвхөн гэмт этгээд буруутай нь нотлогдож шүүхийн ял шийтгэл авсан тохиолдолд сангаас нөхөн олговор олгохоор заасан нь хэрэв гэмт этгээд олдоогүй, тодорхойгүй тохиолдолд хэрхэх тухай зохицуулалт байхгүй байна. Гадаад орны хууль тогтоомжид гэмт этгээд нь олдоогүй, эсхүл сэтгэцийн өвчтэй тохиолдолд төрөөс нөхөн олговор олгодог сайн жишиг байна. Монгол Улсад гэм буруутай гэдэг нь нотлогдоогүй буюу цагаатгагдсан, гэмт этгээд тодорхой бус тохиолдол гарвал

хохирогч хохирч үлддэг тул энэ тохиолдолд учирсан хохирлыг төрөөс хөнгөвчлөх нь Эрүүгийн хууль болон ЭХХШТХ-ын үзэл баримтлал, тавьсан зорилго, зорилтод хүрэх алхам болох учиртай. Мөн гэмт этгээд бүрэн нотлогдохгүй байх тохиолдолд хохирогчийн хохирлыг гаргуулах, хохирогчийн гомдлыг тайлах үүднээс зайлшгүй хэн нэгнийг яллах, гүтгэх, хэлмэгдүүлэх зэрэг эрсдэл харьцангуй багасах нөхцөл үүсэх бөгөөд улмаар шүүгч болон прокурорын байгууллагын үйл ажиллагаа хуулийн дагуу, хараат бус явагдах нөхцөл бүрдэнэ.

Хохирлын сангийн тогтолцооны маш чухал хүчин зүйл нь санхүүжилтийн эх үүсвэр юм. Үүнээс шалтгаалж хохирлын сангийн хэв маяг шинэчлэгдэн өөрчлөгдөж, улс орон болгон өөр өөр төрлийн хохирлын сангийн тогтолцоо, санхүүжилтийн загвартай байгааг энэхүү харьцуулсан судалгаанаас харагдаж байна. Гэмт хэргийн хохирогчдод нөхөн төлбөр олгох журамд "... гэм буруутай этгээдээр буцаан төвлөрүүлнэ" гэж заасан нь бусад улсын хууль тогтоомжоос ялгаатай буюу онцлог юм. Харин Казахстан улсын гэмт этгээдээс хохирлын санд буцаан төвлөрүүлэлт хийх зохицуулалттай төсөөтэй байна. Энэ тохиолдолд гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг төрөөс нөхөн барагдуулж байна гэж үзэхэд тохиромжгүй бөгөөд гэмт этгээд шууд бус замаар хохирлыг нөхөн барагдуулж байна гэж үзэж харин болох юм. Зарим тохиолдолд буюу Япон улс хохирлын санд хандив, тусламж өгөх нээлттэй байдлаар санхүүжилтийн эх үүсвэрийг хуульчлан зохицуулсан онцлогтой байгааг дурдах нь зүйтэй. Харин хөгжингүй улсуудын хууль тогтоомжийн хувьд цэвэр улсын төсөв буюу улсын татварын мөнгө, төсвийн орлогоос хохирлын сангийн санхүүжилтийг олгодог нийтлэг жишиг байна.

Монгол Улсад хүний амь нас, эрүүл мэнд, сэтгэл санаанд учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэхээр шийдвэрлэхдээ зөвхөн нотлох баримтад тулгуурлаж байгаа тул эмчилгээ, оршуулга, тээврийн зардлын баримт зэрэг хохирогчийн цуглуулсан нотлох баримтыг харгалзан хохирлын хэмжээг тогтоож байна. Харин олон улсад хохирогчийн оролцоогүйгээр Татварын алба зэрэг холбогдох төрийн байгууллагаас шууд мэдээлэл авсны үндсэн дээр орлого, цалин, олж болох байсан орлогыг тогтоосноор хүнд суртлын эсрэг, цаг хугацаа хэмнэсэн сайн жишиг байгааг дурдах нь зүйтэй.

Мөн гадаад улсын туршлагаас авч үзэхэд төрийн албан хаагчийн буруутай үйл ажиллагаа болон гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нэгдмэл нэг сангаас барагдуулдаг байна. Гэвч Монгол Улсад хууль тогтоомжийн нэгдмэл байдалгүйгээс болж тус тусдаа хууль тогтоомжоор зохицуулдаг. Тухайлбал, хадгаламж, зээлийн хоршооноос хохирсон хохирогчдод нөхөн төлбөр өгөх асуудлыг Хохирлыг эргэн төлөгдөх нөхцөлөөр барагдуулах тухай хуулиар зохицуулж, төрийн албан хаагчийн буруутай үйл ажиллагаанаас үүссэн хохирлыг Засгийн газрын тусгай сангаас, гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох сангаас тус тус төлбөр барагдуулж байна. Иймд хууль тогтоомжийн уялдаа холбоо байхгүй, нэгдсэн зохицуулалтгүй байгааг онцолж, цаашид анхаарах нь зүйтэй гэсэн дүгнэлтэд хүрэв.

## **ЗУРГАА. ДҮГНЭЛТ, ЗӨВЛӨМЖ**

Аргачлалын 9-д заасны дагуу энэхүү үнэлгээний тайлангийн 5 дахь хэсгийн "Зохицуулалтын хувилбаруудын харьцуулсан дүгнэлт", 6 дахь хэсгийн "Олон улсын болон бусад улсын хууль, эрх зүйн зохицуулалттай харьцуулсан байдал" зэрэг судалгааны үр дүнг харьцуулсны үндсэн дээр дараах зөвлөмжийг боловсрууллаа.

Хохирлын сангийн хуулийн хэрэгцээ, шаардлагыг тандан судлах хүрээнд үндэсний хэмжээнд хохирол нөхөн барагдуулах түвшин хангалтгүй байгааг тодруулж, хохирогчдын эрх ашгийг хамгаалах, хохирлыг төрөөс барагдуулах боломжийг бүрдүүлэх чиглэлээр түлхүү анхаарах шаардлагатайг онцлов.

Холбогдох хуулийн төсөлд дараах зүйлийг зайлшгүй тусгах нь зүйтэй. Үүнд:

- Хохирлын сангийн хамрах хүрээ;
- Хохирлын сангийн санхүүжилт;
- Хохирлын сангаас нөхөн төлбөр авах эрх бүхий этгээд;
- Хохирлын сангаас нөхөн төлбөр авах эрх бүхий хохирогчийн гэр бүлийн гишүүний хамрах хүрээ, ангилал;
- Хохирлын сангаас нөхөн төлбөр гаргахтай холбогдуулан төлбөр төлөх гэмт этгээдэд тавигдах шалгуур;
- Хохирлын сангаас нөхөн төлбөр авах эрх бүхий этгээдэд тавигдах шалгуур;
- Хохирлын сангийн зарцуулалт;
- Хохирлын сангийн зохион байгуулалт зэрэг багтана.

## ХҮНИЙ ЭРХЭД ҮЗҮҮЛЭХ ҮР НӨЛӨӨ

Хавсралт 1

Үзүүлэх үр нөлөө:	Холбогдох асуултууд	Хариулт		Тайлбар
1. Хүний эрхийн суурь зарчмуудад нийцэж буй эсэх	1.1. Ялгаварлан гадуурхахгүй ба тэгш байх			
	1.1.1. Ялгаварлан гадуурхахыг хориглох эсэх	Тийм	Үгүй	Бүх төрлийн хохирогчдод төрөөс нөхөн төлбөр олгох боломжгүй тул зөвхөн тухайлан заасан хохирогч, субъектэд хамааралтай юм. Энэ нь онцгой тохиолдолд үйлчлэх тул ялгаварлан гадуурхсан гэж үзэх боломжгүй юм.
	1.1.2. Ялгаварлан гадуурхсан буюу аль нэг бүлэгт давуу байдал үүсгэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ялгаварлан гадуурхсан зохицуулалт агуулаагүй.
	1.1.3. Энэ нь тодорхой бүлгийн эмзэг байдлыг дээрдүүлэхийн тулд авч буй түр тусгай арга хэмжээ мөн бол олон улсын болон үндэсний эрх зүйн хэм хэмжээнд нийцэж буй эсэх	Тийм	Үгүй	Энэхүү хуулийн төсөл нь тодорхой бүлгийн эмзэг байдлыг дээрдүүлэх зохицуулалт шинээр бий болгоогүй ч олон улсын болон үндэсний эрх зүйн хэм хэмжээнд нийцэж байгаа болно.
	1.2. Оролцоог хангах			
	1.2.1. Зохицуулалтын хувилбарыг сонгохдоо оролцоог хангасан эсэх, ялангуяа эмзэг бүлэг, цөөнхийн оролцоо боломжийг бүрдүүлсэн эсэх	Тийм	Үгүй	Эрүүгийн хуулийн зохицуулалт олонхи, цөөнх гэж ялгахгүй тэгш үйлчилнэ. Бүх төрлийн хохирогчдод төрөөс нөхөн төлбөр олгох боломжгүй тул онцгой тохиолдолд үйлчлэх, зөвхөн тухайлан заасан хохирогч, субъектэд хамааралтай тул эмзэг бүлэг, цөөнхийн оролцоо боломжийг бүрдүүлсэн гэж үзэх боломжтой.
	1.2.2. Ялангуяа зохицуулалтыг бий болгосноор эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж буй, эсхүл хөндөгдөж болзошгүй иргэдийг тодорхойлсон эсэх	Тийм	Үгүй	Хуулийн төсөл нь иргэдийн үндсэн эрхээ эдлэх боломжийг бүрдүүлж байгаа тул эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж болзошгүй иргэд байхгүй юм.
	1.3. Хууль дээдлэх зарчим ба сайн засаглал, хариуцлага			
	1.3.1. Зохицуулалтыг бий болгосноор хүний эрхийг хөхиүлэн дэмжих, хангах, хамгаалах явцад ахиц дэвшил гарах эсэх	Тийм	Үгүй	Монгол Улсын Үндсэн хууль, олон улсын гэрээнд заасан хохирогчийн хохирлоо барагдуулах эрх, Үндсэн хуулийн зарчим хангагдах нөхцөл бүрдэх учир хүний эрхийг хамгаалах хүрээнд томоохон дэвшил гарна.
	1.3.2. Зохицуулалтын хувилбар нь хүний эрхийн Монгол Улсын олон улсын гэрээ, НҮБ-ын хүний эрхийн механизмаас тухайн асуудлаар өгсөн зөвлөмжид нийцэж байгаа эсэх	Тийм	Үгүй	Хүний эрхийн Монгол Улсын олон улсын гэрээ, НҮБ-ын хүний эрхийн механизмаас тухайн асуудлаар өгсөн зөвлөмжид нийцэж байна.
1.3.3. Хүний эрхийг зөрчигчдөд хүлээлгэх хариуцлагыг тусгах эсэх	Тийм	Үгүй	Гэмт этгээдийн үүрэх хариуцлагыг төр хэсэгчлэн хүлээж байгаа тул хүний эрхийг зөрчигчдөд хүлээлгэх хариуцлага тусгагдаагүй.	

ХОХИРЛЫН САНГИЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ТӨСЛИЙГ БОЛОВСРУУЛАХ ХЭРЭГЦЭЭ,  
ШААРДЛАГЫГ УРЬДЧИЛАН ТАНДАН СУДЛАХ СУДАЛГАА

2. Хүний эрхийг хязгаарласан зохицуулалт агуулсан эсэх	2.1. Зохицуулалт нь хүний эрхийг хязгаарлах бол энэ нь хууль ёсны зорилгод нийцсэн эсэх	Тийм	Үгүй	Хуулийн төсөл нь Монгол Улсын Үндсэн хуулиар баталгаажсан хүний эрх, хууль ёсны зарчмыг бэхжүүлэх зорилготой байна. Иймд хууль ёсны байх зорилгод нийцсэн.
	2.2. Хязгаарлалт тогтоох нь зайлшгүй эсэх	Тийм	Үгүй	Тус хуулийн хамрах хүрээнд хязгаарлалт тогтоох шаардлагатай.
3. Эрх агуулагч	3.1. Зохицуулалтын хувилбарт хамаарах бүлгүүд буюу эрх агуулагчдыг тодорхойлсон эсэх	Тийм	Үгүй	Тодорхой төрлийн хохирогчид, түүний гэр бүлийн гишүүдийг тодорхойлно.
	3.2. Эрх агуулагчдыг эмзэг байдлаар нь ялгаж тодорхойлсон эсэх	Тийм	Үгүй	Дээр дурдсан этгээдүүдийг эмзэг байдлын зэргээр нь тодорхойлох.
	3.3. Зохицуулалтын хувилбар нь энэхүү эмзэг бүлгийн нөхцөл байдлыг харгалзан үзэж, тэдний эмзэг байдлыг дээрдүүлэхэд чиглэсэн эсэх	Тийм	Үгүй	Хохирогчдын эмзэг байдлыг дээрдүүлэхэд чиглэсэн.
	3.4. Эрх агуулагчдын, ялангуяа эмзэг бүлгийн ялгаатай хэрэгцээг тооцсон мэдрэмжтэй зохицуулалтыг тусгах эсэх /хөгжлийн бэрхшээлтэй, үндэстний цөөнх, хэлний цөөнх, гагцхүү эдгээрээр хязгаарлахгүй/	Тийм	Үгүй	Дээрх үндэслэлээр
Үүрэг хүлээгч	4.1. Үүрэг хүлээгчдийг тодорхойлсон эсэх	Тийм	Үгүй	Шаардлагагүй
4. Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай хуульд нийцүүлсэн эсэх	5.1. Жендэрийн үзэл баримтлалыг тусгасан эсэх	Тийм	Үгүй	Шаардлагагүй
	5.2. Эрэгтэй, эмэгтэй хүний тэгш эрх, тэгш боломж, тэгш хандлагын баталгааг бүрдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Шаардлагагүй

## ЭДИЙН ЗАСАГТ ҮЗҮҮЛЭХ ҮР НӨЛӨӨ

## Хавсралт 2

Үзүүлэх үр нөлөө:	Холбогдох асуултууд	Хариулт		Тайлбар
1.Дэлхийн зах зээл дээр өрсөлдөх чадвар	1.1.Дотоодын аж ахуйн нэгж болон гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгж хоорондын өрсөлдөөнд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	1.2.Хил дамнасан хөрөнгө оруулалтын шилжилт хөдөлгөөнд нөлөө үзүүлэх эсэх (эдийн засгийн байршил өөрчлөгдөхийг оролцуулан)	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	1.3.Дэлхийн зах зээл дээрх таагүй нөлөөллийг монголын зах зээлд орж ирэхээс хамгаалахад нөлөөлж чадах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
2.Дотоодын зах зээлийн өрсөлдөх чадвар болон тогтвортой байдал	2.1.Хэрэглэгчдийн шийдвэр гаргах боломжийг бууруулах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	2.2.Хязгаарлагдмал өрсөлдөөний улмаас үнийн хөөрөгдлийг бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	2.3.Зах зээлд шинээр орж ирж байгаа аж ахуйн нэгжид бэрхшээл, хүндрэл бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	2.4.Зах зээлд шинээр монополийг бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
3.Аж ахуйн нэгжийн үйлдвэрлэлийн болон захиргааны зардал	3.1.Зохицуулалтын хувилбарыг хэрэгжүүлснээр аж ахуйн нэгжид шинээр зардал үүсэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	3.2.Санхүүжилтийн эх үүсвэр олж авахад нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	3.3.Зах зээлээс тодорхой бараа бүтээгдэхүүнийг худалдан авахад хүргэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	3.4.Бараа бүтээгдэхүүний борлуулалтад ямар нэг хязгаарлалт, эсхүл хориг тавих эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	3.5.Аж ахуйн нэгжийг үйл ажиллагаагаа зогсооход хүргэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
4.Мэдээлэх үүргийн улмаас үүсч байгаа захиргааны зардлын ачаалал	4.1.Хуулийн этгээдэд захиргааны шинж чанартай нэмэлт зардал (Тухайлбал, мэдээлэх, тайлан гаргах г.м) бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Нэмэлт зардал гарахгүй.
5.Өмчлөх эрх	5.1.Өмчлөх эрхийг (үл хөдлөх, хөдлөх эд хөрөнгө, эдийн бус баялаг зэргийг) хөндсөн зохицуулалт бий болох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	5.2.Өмчлөх эрх олж авах, шилжүүлэх болон хэрэгжүүлэхэд хязгаарлалт бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	5.3.Оюуны өмчийн (патент, барааны тэмдэг, зохиогчийн эрх зэрэг) эрхийг хөндсөн зохицуулалт бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
6.Инноваци болон судалгаа шинжилгээ	6.1.Судалгаа шинжилгээ, нээлт хийх, шинэ бүтээл гаргах асуудлыг дэмжих эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	6.2.Үйлдвэрлэлийн шинэ технологи болон шинэ бүтээгдэхүүн нэвтрүүлэх, дэлгэрүүлэхийг илүү хялбар болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй

ХОХИРЛЫН САНГИЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ТӨСЛИЙГ БОЛОВСРУУЛАХ ХЭРЭГЦЭЭ,  
ШААРДЛАГЫГ УРЬДЧИЛАН ТАНДАН СУДЛАХ СУДАЛГАА

7.Хэрэглэгч болон гэр бүлийн төсөв	7.1.Хэрэглээний үнийн түвшинд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	7.2.Хэрэглэгчдийн хувьд дотоодын зах зээлийг ашиглах боломж олгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	7.3.Хэрэглэгчдийн эрх ашигт нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	7.4.Хувь хүний/гэр бүлийн санхүүгийн байдалд (шууд буюу урт хугацааны туршид) нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
8.Тодорхой бүс нутаг, салбарууд	8.1.Тодорхой бүс нутагт буюу тодорхой нэг чиглэлд ажлын байрыг шинээр бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	8.2.Тодорхой бүс нутагт буюу тодорхой нэг чиглэлд ажлын байр багасгах чиглэлээр нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	8.3.Жижиг, дунд үйлдвэр, эсхүл аль нэг салбарт нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
9.Төрийн захиргааны байгууллага	9.1.Улсын төсөвт нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	9.2.Шинээр төрийн байгууллага байгуулах, эсхүл төрийн байгууллагад бүтцийн өөрчлөлт хийх шаардлага тавигдах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн өөрчлөлт гарахгүй
	9.3.Төрийн байгууллагад захиргааны шинэ чиг үүрэг бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	
10.Макро эдийн засгийн хүрээнд	10.1.Эдийн засгийн өсөлт болон ажил эрхлэлтийн байдалд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Эерэг нөлөө үзүүлнэ.
	10.2.Хөрөнгө оруулалтын нөхцөлийг сайжруулах, зах зээлийн тогтвортой хөгжлийг дэмжих эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	10.3.Инфляци нэмэгдэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
11.Олон улсын харилцаа	11.1.Монгол Улсын олон улсын гэрээтэй нийцэж байгаа эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн байдал зарчилдохгүй.



## НИЙГЭМД ҮЗҮҮЛЭХ ҮР НӨЛӨӨ

Хавсралт 3

Үзүүлэх үр нөлөө:	Холбогдох асуултууд	Хариулт		Тайлбар
1.Ажил эрхлэлтийн байдал, хөдөлмөрийн зах зээл	1.1.Шинээр ажлын байр бий болох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	1.2.Шууд болон шууд бусаар ажлын байрны цомхотгол бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	1.3.Тодорхой ажил мэргэжлийн хүмүүс болон хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдэд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	1.4.Тодорхой насны хүмүүсийн ажил эрхлэлтийн байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
2.Ажлын стандарт, хөдөлмөрлөх эрх	2.1.Ажлын чанар, стандартад нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	2.2.Ажилчдын эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн аюулгүй байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	2.3.Ажилчдын эрх, үүрэгт шууд болон шууд бусаар нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	2.4.Шинээр ажлын стандарт гаргах эсэх	Тийм	Үгүй	
	2.5.Ажлын байранд технологийн шинэчлэлийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон өөрчлөлт бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
3. Нийгмийн тодорхой бүлгийг хамгаалах асуудал	3.1.Шууд болон шууд бусаар тэгш бус байдал үүсгэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	3.2.Тодорхой бүлэг болон хүмүүст сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх. Тухайлбал, эмзэг бүлэг, хөгжлийн бэршээлтэй иргэд, ажилгүй иргэд, үндэстний цөөнхөд гэх мэт	Тийм	Үгүй	Хүний эрх төдийгүй, нийгмийн эмзэг бүлгийн хохирогчдын эрхийг хамгаалах, гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд чухал үр нөлөөтэй
	3.3.Гадаадын иргэдэд илэрхий нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
4.Төрийн удирдлага, сайн засаглал, шүүх эрх мэдэл, хэвлэл мэдээлэл, ёс суртахуун	4.1.Засаглалын харилцаанд оролцогчдод нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	4.2.Төрийн байгууллагуудын үүрэг, үйл ажиллагаанд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Төрийн байгууллагад ямар нэг үүрэг хүлээлгээгүй, үйл ажиллагаанд нь сөргөөр нөлөөлөхгүй. Хүний эрх зөрчих нөхцлийг хязгаарлаж байгаа.
	4.3.Төрийн захиргааны албан хаагчдын эрх, үүрэг, харилцаанд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	4.4.Иргэдийн шүүхэд хандах, асуудлаа шийдвэрлүүлэх эрхэд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Эерэгээр нөлөөлөх болно. Иргэний журмаар нэр төр, алдар хүндээ хамгаалуулахад шууд бусаар зэрэг нөлөө үзүүлж байна.
	4.5.Улс төрийн нам, төрийн бус байгууллагын үйл ажиллагаанд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй

ХОХИРЛЫН САНГИЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ТӨСЛИЙГ БОЛОВСРУУЛАХ ХЭРЭГЦЭЭ,  
ШААРДЛАГЫГ УРЬДЧИЛАН ТАНДАН СУДЛАХ СУДАЛГАА

5.Нийтийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдал	5.1.Хувь хүн/нийт хүн амын дундаж наслалт, өвчлөлт, нас баралтын байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	5.2.Зохицуулалтын хувилбарын улмаас үүсэх дуу чимээ, агаар, хөрсний чанарын өөрчлөлт хүн амын эрүүл мэндэд сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	5.3.Хүмүүсийн амьдралын хэв маяг (хооллолт, хөдөлгөөн, архи, тамхины хэрэглээ)-т нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
6. Нийгмийн хамгаалал, эрүүл мэнд, боловсролын систем	6.1.Нийгмийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжид нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	6.2.Ажилчдын боловсрол, шилжилт хөдөлгөөнд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	6.3.Иргэдийн боловсрол (төрийн болон хувийн хэвшлийн боловсролын байгууллага) олох, мэргэжил эзэмших, давтан сургалтад хамрагдахад сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	6.4.Нийгмийн болон эрүүл мэндийн үйлчилгээ авахад сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	6.5.Их, дээд сургуулиудын үйл ажиллагаа, өөрийн удирдлагад нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
7.Гэмт хэрэг, нийгмийн аюулгүй байдал	7.1.Нийгмийн аюулгүй байдал, гэмт хэргийн нөхцөл байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	7.2.Хуулийг албадан хэрэгжүүлэхэд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	7.3.Гэмт хэргийн илрүүлэлтэд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Гэмт хэргийн хохирогчид эрүүгийн эрх зүйн тогтолцоонд итгэх итгэл зайжирснаар цагдаагийн байгууллагад хандах хандлага ихсэж, хэрэг бүртгэлтийн үйл ажиллагаанд зөрөг нөлөө үзүүлж, гэмт хэргийн илрүүлэлт сайжирна.
	7.4.Гэмт хэргийн хохирогчид, гэрчийн эрхэд сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй.
8.Соёл	8.1.Соёлын өвийг хамгаалахад нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	8.2.Хэл, соёлын ялгаатай байдал бий болгох эсэх, эсхүл уг ялгаатай байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	8.3.Иргэдийн түүх, соёлоо хамгаалах оролцоонд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй

## БАЙГАЛЬ ОРЧИНД ҮЗҮҮЛЭХ ҮР НӨЛӨӨ

Хавсралт 4

Үзүүлэх үр нөлөө:	Холбогдох асуултууд	Хариулт		Тайлбар
1.Агаар	1.1.Зохицуулалтын хувилбарын үр дүнд агаарын бохирдлыг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
2.Зам тээвэр, түлш, эрчим хүч	2.1.Тээврийн хэрэгслийн түлшний хэрэглээг нэмэгдүүлэх/бууруулах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	2.2.Эрчим хүчний хэрэглээг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	2.3.Эрчим хүчний үйлдвэрлэлд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	2.4.Тээврийн хэрэгслийн агаарын бохирдлыг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
3.Ан амьтан, ургамлыг хамгаалах	3.1.Ан амьтны тоо хэмжээг бууруулах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	3.2.Ховордсон болон нэн ховор амьтан, ургамалд сөргөөр нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	3.3.Ан амьтдын нүүдэл, суурьшилд сөргөөр нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	3.4.Тусгай хамгаалалттай газар нутагт сөргөөр нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
4.Усны нөөц	4.1.Газрын дээрх ус болон гүний ус, цэвэр усны нөөцөд сөргөөр нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	4.2.Усны бохирдлыг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	4.3.Ундны усны чанарт нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
5. Хөрсний бохирдол	5.1.Хөрсний бохирдолтод нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	5.2.Хөрсийг эвдэх, ашиглагдсан талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
6. Газрын ашиглалт	6.1.Ашиглагдаагүй байсан газрыг ашиглах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	6.2.Газрын зориулалтыг өөрчлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	6.3.Экологийн зориулалтаар хамгаалагдсан газрын зориулалтыг өөрчлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
7. Нөхөн сэргээгдэх/нөхөн сэргээгдэхгүй байгалийн баялаг	7.1.Нөхөн сэргээгдэх байгалийн баялгийг өөрөө нөхөн сэргээгдэх чадавхийг нь алдагдуулахгүйгээр зохистой ашиглах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	7.2.Нөхөн сэргээгдэхгүй байгалийн баялгийн ашиглалт нэмэгдэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй

